

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет інженерно-технологічний
Кафедра будівництва та професійної освіти

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

на тему: **«Формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю у процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін»**

Виконав: здобувач вищої освіти
за освітньо-професійною програмою
*Професійна освіта (Аграрне виробництво,
переробка сільськогосподарської продукції
та харчові технології)*
спеціальності 015 Професійна освіта
(Аграрне виробництво, переробка
сільськогосподарської продукції та харчові
технології)
ступеня вищої освіти *магістр*
групи *015ПОмд_21*
БУРЛЯ Іван Іванович

Керівник: ОВСІЄНКО Юлія

Полтава – 2023 року

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки моделі ефективного формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю, яка спирається на чітко обгрунтований перелік необхідних для цього психолого-педагогічних умов. Це дозволить вирішити протиріччя між необхідністю побудови змісту навчального процесу на демократичній інтегративній основі спілкування та відсутністю реальної практики конструювання педагогічного процесу як засобу та умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця з професійної освіти аграрного профілю.

Мета дослідження – обгрунтувати, розробити та експериментальним шляхом довести ефективність педагогічних умов та моделі формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти у процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін.

Завдання дослідження: виявити структуру, зміст та педагогічні умови формування комунікативної компетенції здобувачів професійної освіти аграрного профілю; розробити модель та фрагмент технології формування комунікативної компетентності; теоретично обгрунтувати програму спеціального курсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті»; здійснити експериментальну перевірку ефективності технології формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю.

Об'єкт дослідження: педагогічні умови, що впливають на ефективність формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю.

Предмет дослідження: процес формування комунікативної компетентності студентів у процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін.

Методи дослідження. Аналіз психолого-педагогічної літератури на тему дослідження; вивчення нормативних документів; педагогічний експеримент;

моделювання педагогічного процесу; спостереження; анкетування; методи математичної обробки даних.

Наукова новизна: розроблено та обґрунтовано модель формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю, з'ясовано педагогічні умови її ефективного формування, спроектовано та обґрунтовано програму спеціального курсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті».

Практичне значення: теоретичні положення і висновки, що містяться в роботі, створюють передумови для наукового забезпечення підготовки спеціаліста нового типу, модернізації навчально-педагогічного процесу, створення нових базових курсів, навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій.

РОЗДІЛ 1

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА СУКУПНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ

1.1 Комуникативність як умова вдосконалення підготовки здобувачів професійної освіти ааграрного профілю

Для виявлення сутності комуникативної культури як особистісно-професійної якості фахівця надамо аналіз використовуваних понять.

Комунікація (лат. *communicatio*) – акт спілкування, зв'язок між двома чи більше індивідами, що ґрунтуються на взаєморозумінні; повідомлення інформації однією особою іншій чи низці осіб [1].

Комуникативний – те саме, що й комуникабельний. Комуникабельний схильний, здатний до комунікації, встановлення контактів та зв'язків, що легко встановлює їх [2].

Якщо ми звернемося до енциклопедичного словника, філософської енциклопедії, словників, то в перелічених джерелах термін «комунікація» тлумачиться як «шлях повідомлення, спілкування». Послідовно проаналізуємо два останні поняття.

Повідомлення. Поняття «повідомлення» та «комунікація» не поділяються у наукових дослідженнях, із чим ми повністю згодні.

Спілкування. Аналіз наукової літератури дозволив нам виявити протиріччя, яке ми не можемо залишити нерозкритим. Немає єдності в розумінні термінів «спілкування» та «комунікація». «Комунікація» - надзвичайно широке і ємне поняття, бо це усвідомлений і неусвідомлений зв'язок, передача та прийом інформації, вона спостерігається всюди і завжди.

К. Черрі зазначає, що комунікація - «це, по суті, соціальне явище», «соціальне спілкування» з використанням численних систем зв'язку, вироблених людьми, серед яких головними, «безперечно, є людська мова» [3].

У дослідженні ми дотримуємося погляду, який насправді, уточнює вищенаведене поняття: «спілкування – більш вузьке за обсягом, комунікація – ширше за обсягом поняття - зв'язок» [4].

Аналіз робіт М. С.Кагана та інших прихильників другого підходу, що наполягають на поділі термінів «комунікація» і «спілкування», дозволив виявити дві головні відмінності названих термінів; а) спілкування має і практичний, і духовний характер, тоді як комунікація є суто інформаційним процесом; б) спілкування представляє собою міжсуб'єктну взаємодію, і структура його діалогічна, тоді як комунікація – це інформаційний зв'язок суб'єкта з тим чи іншим об'єктом [5].

Твердження про те, що комунікація – це інформаційний зв'язок, не діалогічна структурою, представляється нам спірним, «Інформаційний зв'язок Інтернет можна назвати абсолютно новою технологією..., вона дозволяє транслювати інформацію у двох напрямках» [6]. Слід зазначити особливу важливість цього для нашого дослідження: а) як поглиблюючого актуальність цієї проблеми; б) як підтверджуючого необхідність знань комунікативної культури для викладачів, що працюють з інформаційною мережею.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок: для виявлення сутності комунікативної культури фахівця аграрного профілю нам необхідний детальний аналіз поняття «спілкування». Спілкування багатоліке: воно має багато форм та видів. Зокрема, педагогічному спілкуванню притаманні як загальні риси характеристики цієї форми взаємодії, так і специфічні її прояви в освітньому процесі. Тому перед тим як визначати педагогічне спілкування, розглянемо спочатку те, що характеризує спілкування як феномен загалом [7].

У вітчизняній психології розвивається ідея єдності спілкування та діяльності. Простежується стійка тенденція зв'язку поняття «спілкування» з категорією «діяльність». Проте характер зв'язку розуміється по-різному. Іноді діяльність та спілкування розглядаються не як паралельно існуючі взаємопов'язані

процеси, а як дві сторони соціального буття людини, її способу життя [8]. В інших випадках спілкування сприймається як певна сторона діяльності; воно включено у будь-яку діяльність, є її елементом, тоді як саму діяльність можна вважати умовою спілкування [9]. Зрештою, спілкування можна інтерпретувати як особливий вид діяльності. Спілкування як комунікативну діяльність характеризують багато інших дослідників. На їхню думку, аспектами спілкування є: комунікативний, що включає обмін інформацією, інтерактивний, що передбачає організацію взаємодії; перцептивний, що відбиває процеси сприйняття та формування образу іншої людини та встановлення взаємодії [10-14].

Розглянемо докладніше кожен із них. Природно, що ці терміни дуже умовні, У цьому сенсі вживаються й інші.

Комунікація у процесі спілкування передбачає, що викладач і студент під час спільної діяльності обмінюються різними уявленнями, ідеями, почуттями, настроями тощо, тобто інформація не просто передається, а формується, уточнюється, розвивається. Комунікативна функція спілкування для людей має власну специфіку.

По-перше, спілкування – це не просто обмін чи рух інформації. Тут ми маємо на увазі відносини двох індивідів, кожен із яких виступає активним суб'єктом. Схематично комунікація може бути представлена як інтерсуб'єктивний процес ($S * - * S$), як суб'єкт-суб'єктні взаємини активного обміну інформацією, в ході якого спільно досягається предмет спілкування.

По-друге, обмін інформацією передбачає взаємовплив суб'єктів, передбачає психологічний вплив на поведінку партнера з метою зміни.

По-третє, комунікативний вплив можливий лише тоді, коли суб'єкти мають єдину або подібну систему кодування і декодування (тобто говорять однією мовою), коли знаки і закріплені за ними значення відомі всім.

По-четверте, для спілкування характерні комунікативні бар'єри, які мають соціальний чи психологічний характер. З одного боку, це різне світовідчуття,

світорозуміння, що породжує різну інтерпретацію тих самих понять. З іншого боку, бар'єри можуть носити суто психологічний характер внаслідок індивідуальних особливостей особистості (сором'язливість, скритність недовіру, несумісність тощо) [15].

Педагогічне спілкування одночасно реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих, символічних та кінетичних засобів.

Проведений вище аналіз змісту спілкування дозволяє визначити з цих позицій педагогічне спілкування в термінах комунікативного родового поняття. У цих термінах проаналізуємо друге вихідне, стосовно комунікації, поняття – «повідомлення», для цього звернемося до ретроспективного розгляду терміну «комунікація».

Комунікація виділилася в самостійний об'єкт соціальних наук у зв'язку з розвитком технічних засобів передачі інформації в 20-х роках. ХХ ст. Використання технічних засобів і одночасно ускладнення організаційних умов призвели до необхідності спеціального вивчення закономірностей опосередкування інформації. Розвитку теорії комунікації сприяли, як ми бачимо, точні науки, їх висновки, одиниці вимірювання, які дають можливість розглянути під іншим кутом комунікативний педагогічний процес.

Системно-комунікативно-інформаційний підхід дозволяє визначити критерії, умови та способи ефективності комунікації на основі врахування специфіки перебігу психічних процесів в умовах передачі інформації по каналу зв'язку. Для нашого дослідження це є важливим фактом, тому що при цьому уточнюється саме поняття комунікації та взаємодіючих суб'єктів як систем, тобто взаємодіють функціонально узгоджувані системи: психіка комунікатора і психіка реципієнта (або реципієнтів), «Завдяки комунікації такі системи можуть існувати та діяти в ідентичних станах – емоційного збудження або спокійної розсудливості, неспокійної невпевненості чи впевненого знання. Вони здатні мати однакові за

спрямованістю установки, користуватися однаковими стереотипами як матеріал мислення» [16]. Це становище досить важливе для характеристики педагогічної комунікації. Очевидно, комунікативний підхід дозволяє наочно уявити схему педагогічної взаємодії, що використовується в сучасній педагогіці у всьому різноманітті ланок, що входять (джерело, ситуація, канал зв'язку, зворотний зв'язок тощо) [7].

Багатьма дослідниками підкреслюється синонімічність понять «культура» та «педагогіка» [17-20]. Зробимо спробу з таких самих позицій простежити зв'язок понять «комунікація» та «культура». Комунікативна культура - це позиція особистості, що виявляється у потребі взаємодії з іншими суб'єктами, цілісності та індивідуальності, творчому потенціалі людини та її здатності підтримувати «мажорний характер» комунікації, доброзичливе ставлення до навколишніх суб'єктів [19].

Комунікативна компетентність викладача – це комплекс знань, мовних та немовних умінь та навичок спілкування, які набувають людина під час природної соціалізації, навчання та виховання. Безсумнівно, важливу роль при цьому відіграють природні дані та потенціал індивіда [21]. Педагогічна компетентність є сутнісною характеристикою особистості викладача та включає наступні складові компоненти.

- педагогічну позицію та професійно-особистісні якості;
- високий рівень педагогічних знань та культуру професійного мислення;
- професійно-педагогічні вміння та творчий характер педагогічної діяльності;
- культуру поведінки, спілкування, здатність особистості до саморегуляції [22].

Викладач, який професійно володіє педагогічною технікою, відрізняється вмінням перетворювати на апарат педагогічного впливу свої емоції, голос (тон, сила, інтонація), мовлення, жест, міміку. Уміння керувати своїми психічними

станами, педагогічно дієво та емоційно відкрито висловлювати своє ставлення до вихованців є одним із інструментів професійної техніки викладача [23].

Виділення комунікативних умінь у структурі педагогічної майстерності є загальноприйнятим, про що свідчить аналіз позицій вищеназваних учених. Як бачимо, комунікативна компетентність як наукова категорія має глибоке коріння в теорії педагогічної освіти, що характеризують комунікативну культуру як категорію, що входить до загальної педагогічної культури.

Виходячи з різноманіття підходів до пояснення феномену «педагогічна культура», гуманістична педагогічна культура сприймається як «динамічна система педагогічних цінностей, творчих способів педагогічної діяльності та особистісних досягнень вчителя у створенні зразків педагогічної практики з позицій людини культури» [24]. Такий підхід до виявлення сутності явища, що вивчається, і розуміння педагогічної культури, як частини культури соціуму, дозволяють нам виділити наступні структурні компоненти педагогічної культури: ціннісний, особистісний, діяльнісний.

Оскільки поняття педагогічної компетентності як частини загальної культури суспільства незмінно розглядається дослідниками у площині філософського осмислення, ми можемо дійти висновку, як і комунікативну культуру, як частину педагогічної культури, можна також розглядати у цьому плані. Отже, комунікативна культура – це;

- система цінностей-регуляторів педагогічної діяльності (аксіологічний підхід) [19];
- передумова, мета, спосіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат та критерій оцінки (діяльнісний підхід) [19];
- концентрований вираз особистості педагога (особистісний підхід) [20].

Таким чином, комунікативна компетентність є сукупністю норм, способів і форм взаємодії і несе в собі кращі зразки та цінності поведінки. Культурний

компонент комунікації пов'язаний із системою еталонів та уявлень особистості, які включаються при взаємодії з іншими суб'єктами.

Однак у нашому дослідженні вищеперелічене необхідне, але не є достатнім: важливим моментом педагогічного механізму виступають не тільки етапи діяльності, а й правила, що регулюють закономірності розвитку цих відносин, а також навички та прийоми ефективної педагогічної діяльності; сукупність способів, прийомів, органічних можливостей ефективної педагогічної діяльності (технологічний підхід) [25].

У багатьох дослідженнях комунікативна компетентність представлена як:

- здатність до узгодження та співвіднесення своїх дій з іншими, прийняття та сприйнятливості іншого, підбору та пред'явлення аргументів, висування альтернативних пояснень, обговорення проблеми, розуміння та поваги думок інших і на основі цього здатність до регулювання відносин для створення спільності учнів у досягненні єдиної мети діяльності;

- потреба в іншому, у розширенні меж комунікацій, зіставленні точок зору, вміння стати на позицію учнів;

- готовність до гнучкої тактичної взаємодії, до рефлексивної діяльності, до проектування комунікативних умінь та застосування їх у новій ситуації [23].

При зіставленні понять «комунікація» і «спілкування» стає очевидним, що з педагогічних і психолого-педагогічних досліджень спілкування – це початкове, ширше поняття.

Як функції комунікативної компетентності по відношенню до людини ми виділяємо:

- 1) інтегративну – робить педагогічну особистість членом науково-педагогічного суспільства, інтегрує його в соціально-наукове співтовариство);

- 2) диференціюючу – педагогічна особистість включається в педагогічний процес як яскрава індивідуальність, що здатна вести рівноправний діалог з науковим суспільством;

3) життєствердну (за допомогою комунікативної культури викладач набуває самого себе, будує стратегічну ієрархію цінностей, на її основі здійснює нове породження світу) [26].

Призначення комунікативної культури – розкрити та розвинути сутнісні сили викладача. Але оскільки педагог створює себе сам, комунікативна культура в цьому процесі виступає формою його самопроекування.

Іншими словами, викладач, перетворюючи навколишнє середовище за допомогою комунікативної культури, що розуміється як технологія і результат його діяльності, створює нові детермінанти своєї поведінки і перетворює самого себе. Як зазначає В.С.Біблер: «Культура – це форма самої детермінації індивіда в горизонті особистості, форма детермінації нашого життя, свідомості рішення і перевирішення своєї долі у свідомості її історичної та загальної відповідальності» [27]. Самодетермінація визначає особисту відповідальність людини за свої вчинки, свідомість, мислення, долю тощо.

Все вищевикладене дає можливість вписати поняття професійно-педагогічної культури в категоріальний ряд; культура педагогічної діяльності, культура педагогічного спілкування, культура особистості викладача. Професійно-педагогічна культура викладача постає як узагальненої характеристики різноманітних видів нею діяльності, припускаючи розвиток здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, здібностей особистості [28].

Таким чином, розглянуті положення про місце педагога в комунікативній культурі дозволяють підійти до висновку, що, перебуваючи в комунікативній культурі, він є її суб'єктом, об'єктом, результатом, головною цінністю та основною мірою.

В результаті аналіз проблеми формування комунікативної компетентності у сучасній педагогічній теорії зумовив постановку питань про розвиток комунікативної культури здобувачів професійної освіти аграрного профілю.

Ми бачимо різні трактування даного поняття і у зв'язку з тим, що нас цікавить комунікативна компетентність, представляємо її як складову педагогічної культури, що характеризується особистісною та професійною цінністю, спрямованістю на іншого суб'єкта педагогічної діяльності. У нашому дослідженні комунікативна компетентність представлена як система цінностей-регуляторів педагогічної діяльності [19], передумова, мета, спосіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат та критерій оцінки [29], концентрований вираз особистості [20], сукупність способів, прийомів, органічних можливостей ефективної педагогічної діяльності [30].

Виходячи з даних вище визначень, термін «комунікативна компетентність» розуміється і використовується нами як збагачення, вдосконалення нематеріального життя, високий ступінь розвитку акта передачі, повідомлення цього життя, заснованого на взаєморозумінні, що легко встановлюється.

1.2. Сутність та структура комунікації, спілкування, комунікативної культури в психолого-педагогічних дослідженнях

Термін «комунікація» (лат. *comunicatio* – робити загальним; зв'язувати, спілкуватися) у наші дні використовується у трьох значеннях: 1) шлях повідомлення; 2) форма зв'язку; 3) акт спілкування, повідомлення інформації. Застосовується це поняття в різних галузях людської діяльності, де є процес циркуляції інформації.

Енциклопедичний словник так визначає комунікацію: Комунікація – 1) шляхи сполучення, транспорту, зв'язку, мережі комунального господарювання, 2) Спілкування – передача інформації від людини до людини у процесі діяльності.

Словник української мови також дає визначення комунікації; Комунікація І Спец.: Шлях повідомлення, зв'язок одного місця з іншим. 2. Спілкування, повідомлення [31].

Більш повно визначено поняття «комунікація» у «Філософському енциклопедичному словнику»: Комунікація (лат. *communicatio* - зв'язок, сполучення), те, що і спілкування; процеси соціальної взаємодії, взяті у їх знаковому аспекті [32].

Короткий психологічний словник трактує спілкування як складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, що породжуються потребами спільної діяльності, що включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини [33].

Автори сучасного словника з психології так визначають поняття «комунікація»: «Комунікація індексо - орієнтовно - змістовий модус соціо взаємодії-соціодії, практично всі індивідуальні дії суб'єктів здійснюються в умовах їх кореляційних відносин з іншими індивідами, тому у відношенні-соціумі константно здійснюється мультикомунікативний аспект, а самі дії-акти поведінки, які свідомо орієнтовані на ідейно-сміслову їхню інтерпретування - сприйняття суб'єктами і можна називати комунікативними діями, комунікативними актами поведінки» [34].

М.Р. Бітянова розглядає комунікацію як аспект спілкування: комунікативна сторона спілкування, або комунікація у вузькому значенні цього слова, полягає в обміні інформацією між партнерами зі спілкування: передачі та прийому знань, ідей, думці, почуттів. Інтерактивна сторона спілкування полягає в обміні діями між сторонами, що спілкуються, тобто організації міжособистісної взаємодії. Перцептивна сторона спілкування є процес виховання та пізнання людьми один одного з наступним встановленням на цій основі певних міжособистісних відносин».

Проаналізувавши всі ці визначення, ми дійшли висновку, що точного єдиного визначення поняття «комунікація» немає. Але існують два підходи до цього терміну: Комунікація у вузькому значенні як передача інформації з

використанням різних каналів і знакових систем, як аспект спілкування та комунікації у широкому значенні – це спілкування між людьми.

На рівні людського спілкування засобами комунікації стають різні соціально вироблені та фіксовані у цій культурі знакові системи; найважливіша з них – мова (мова усна та письмова). Значне інформаційне навантаження можуть нести системи пара- та екстралінгвістичної комунікації (інтонації, паузи), оптико-кінетичних знаків (жести, міміка, пантоміміка) тощо.

Розрізняється комунікація міжособистісна, громадська, масова. Виділяються такі основні функції комунікації: спонукальна (переконання, навіювання, наказ, прохання), інформативна (передача істинних або хибних заходів), експресивна (збудження або зміна характеру емоційних переживань), фактична (встановлення або підтримка можливості комунікації).

Було виявлено роль комунікативних бар'єрів – психологічних перешкод на шляху поширення та прийняття інформації, що виникають в результаті упереджень, соціальних, політичних, моральних та інших відмінностей між людьми. Сучасна наука має у своєму розпорядженні багато літератури, що розкриває окремі види комунікації. Виділяють такі види комунікації:

- формальна та неформальна;
- усна та письмова;
- міжособистісна та безособова,
- безпосередня та опосередкована;
- планована та спонтанна.

Говоримо також про соціальну, економічну та наукову комунікацію, визначаючи останню як «рух (тобто транспортизацію та передачу) результатів наукової діяльності по каналах соціального спілкування».

Розкриваючи особливості конфліктних ситуацій, більшість науковців називають види комунікації, які ведуть до її порушення: деструктивна, авторитарна, руйнівна, псевдокомунікація, резисторна комунікація.

У західній літературі протягом останніх 50 років склалася наука, що узагальнює, систематизує, структурує всі існуючі теорії та види комунікацій. Американський дослідник S.W.Littlholm розрізняє такі класи комунікацій: міжособистісна комунікація, комунікація малих груп, комунікація організацій та об'єднань (корпоративна), масова комунікація.

Оскільки головний інструмент професійно-педагогічної діяльності – це педагогічне спілкування у всіх його проявах, то успіх роботи викладача залежатиме від рівня культури його педагогічного спілкування. Ми свідомо вживаємо термін «комунікація» в широкому значенні слова, ставимо знак рівності між поняттями «комунікація» і «спілкування», а, отже, комунікативна компетентність викладача професійної освіти – це ніщо інше, як культура педагогічного спілкування,

У вітчизняній психолого-педагогічній літературі феномен «спілкування-комунікація» викликає розбіжності в основному підході. У вітчизняній науці поняття «спілкування» зазвичай пов'язується з категорією діяльності. Стверджується, що будь-які форми спілкування є специфічні форми спільної діяльності людей (А.Н. Леонтьєв) [9,11]. Сучасні психологи [35-37] розглядають категорію «спілкування - комунікація» як щось самоцінне, що не зводиться до діяльності. Наприклад, фактичне спілкування має своєю метою підтримку самого процесу спілкування, яке необхідно людині, щоб поділитися своїми почуттями, щось разом згадати, обговорити, підтримати, поспівчувати.

Основна відмінність понять «діяльності» і «спілкування» у тому, що діяльність схематично представлена формулою «суб'єкт - об'єкт», а спілкування - «суб'єкт - суб'єкт». Так зване «маніпулятивне» спілкування, по суті, будується за діяльнісною схемою і як таким спілкуванням не є, «у спілкуванні ж ніхто з партнерів не може розглядатися як об'єкт, так як кожен з них є активним суб'єктом цього процесу, що визначає його динаміку та зміст ... »[38].

Таким чином, сучасна психологічна наука розрізняє дві основні форми спілкування: в одному випадку – це засіб організації діяльності, в іншому – задоволення потреб людини в іншій людині, живому контакті [39].

Особливий вид спілкування – комунікації – це педагогічне спілкування. Культивована донедавна авторитарна педагогіка була виразом винятково діяльнісного підходу до педагогічного спілкування. Педагогічне спілкування було переважно засобом організації навчальної діяльності учнів, і навіть засобом передачі навчальної інформації. Довірче, співчуваюче, тобто, «фактичне» спілкування було випадковим, небажаним, вважалося, що викладач має бути «закритим», а позакласне спілкування зводилося до проведення заходів, що було продуктом не стільки творчості учнів, скільки організуюче-направленої діяльності педагогів.

Під професійно-педагогічним спілкуванням ми розуміємо систему взаємодії педагога і виховуваних осіб, змістом якого є обмін інформацією, пізнання особистості, надання виховного впливу. Педагог постає як активатор цього процесу, організує його та керує ним. В останні роки з'явилися роботи, що трактують педагогічне спілкування з дещо інших позицій і ставлять його залежність від «педагогічної культури» викладача. Так, наприклад, Н.В. Седова розглядає педагогічну культуру як культуру відносин у контексті загальнолюдської культури крізь призму зв'язків з освітою, діяльністю, спілкуванням. М.В.Евдокімова трактує педагогічну культуру як динамічну систему цінностей та способів творчої діяльності. О.З. Краскова говорить про необхідність формування у студентів психолого-педагогічних знань та розвитку особистісних якостей, необхідних для здійснення ефективної професійної взаємодії. Деякі науковці вивчають комунікативну компетентність викладача як систему трьох компонентів: мотиваційного, змістовного, процесуально-технологічного. В.О.Міщенко визначає місце категорії комунікативної компетентності викладача в системі родових понять: педагогічна культура,

педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, куди входять комунікативна культура та технологія педагогічного спілкування.

Але педагогічна і комунікативна культура, що входить до неї, в основному розглядаються як співтворчість, спільне продукування цінностей у побуті та життєдіяльності виховних організацій, тобто ціннісний і діяльнісний аспекти культури переважають над особистісним. Крім того, в роботах ми не виявили цілісної структурно-функціональної моделі комунікативної компетентності викладача, аналізу складових її ідеалу.

Комунікативна компетентність викладача проявляється у його комунікативній діяльності: тобто. у процесі педагогічного спілкування. В даний час прийнято позначати три функції спілкування: інформаційно-комунікативну, регуляційно-комунікативну, афективно-комунікативну; комунікативну (обмін інформацією між тими, хто спілкується), інтерактивну (організація взаємодії спілкування), перцептивну (процес сприйняття один одного партнерами та встановлення на цій основі взаєморозуміння). Важливо те, що ці функції у спілкуванні реалізуються одночасно. Комунікативна сторона реалізується в обміні інформацією, інтерактивна – регуляцією взаємодії партнерів спілкування за умови однозначності кодування та декодування ними знакових (вербальних і невербальних) систем спілкування, перцептивна ж у прочитанні співрозмовника за рахунок таких психологічних механізмів, як порівняння та рефлексія.

Комунікативну діяльність визначають як взаємодію живих істот між собою та їх цілеспрямованості та активності дії з явищами та предметами об'єктивного світу та на основі обміну інформації.

Зі сказаного вище стає зрозумілим, що комунікативна діяльність – форма людської активності, спрямована на здійснення соціальної взаємодії людей і полягає в передачі соціально значущої інформації, обміні інформацією, організації взаємодії суб'єктів комунікації, сприйняття один одного партнерами і визначеного на цій основі взаєморозуміння.

Отже, комунікативна діяльність у процесі освіти – це діяльність, спрямована на здійснення взаємодії між викладачем і студентом. Метою комунікативної діяльності є становлення правильних, педагогічно доцільних взаємовідносин з учнями, найбільш ефективного їх включення у взаємовідносини з навчальною інформацією, педагогами, батьками, оточуючими. У ході комунікативної діяльності викладача зі студентами має відбуватися розвиток загальнолюдських, гуманістичних ідеалів і цінностей особистості. Глибоке розуміння та особистісне прийняття самими педагогами сучасних виховних завдань, їх постійне прагнення до вивчення ситуації взаємодії, до створення емоційно-позитивних взаємин з вихованцями виступають важливою передумовою формування позитивного ставлення студентів до суспільно значимих цілей спільної діяльності.

Здійснюючи комунікативну діяльність, викладач мобілізує всі свої професійно значущі якості, знання, уміння, а також сукупність специфічних комунікативних якостей. Усе це характеризує його комунікативну компетентність.

При визначенні складових комунікативної компетентності до уваги бралися прояви комунікативної культури, пов'язані з умінням реалізувати практично гуманістичні, особистісно орієнтовані відносини у ситуаціях професійної діяльності. До елементів комунікативної компетентності належать;

- 1) наявність установки на реалізацію здібностей кожного студента, створення комфортного мікроклімату в навчально-виховному процесі;
- 2) готовність до співпраці з колегами;
- 3) готовність до співпраці з батьками, громадськістю;
- 4) мовна культура.

Вміння встановити гуманістичні, особистісно орієнтовані взаємини зі студентами, батьками та колегами передбачає наявність у педагога:

- 1) орієнтації на визнання позитивних якостей, сильних сторін, значимості іншого;
- 2) здібності до емпатії, розуміння та обліку емоційного стану іншого;

- 3) вміння давати позитивний зворотний зв'язок іншому;
- 4) вміння мотивувати інших на діяльність та досягнення;
- 5) конкретних комунікативних умінь: вітати, спілкуватися, ставити питання, відповідати, активно слухати, оцінювати, просити, підтримувати, відмовляти тощо;
- 6) поваги до самого себе, знання власних сильних сторін, вміння використовувати їх у своїй діяльності;
- 7) здатності контролювати свої емоційні стани;
- 8) мовної культури, під якою розуміється володіння нормативною мовою, що виключає лексичні, стилістичні, орфоепічні та інші порушення.

У цьому визначенні ми виявили структурно-функціональну єдність, упорядкованість компонентів. Вважаємо, що готовність до співпраці сама по собі не може бути виразом комунікативної компетентності, не враховується атракція як елемент поведінкової культури..

Як видно з вищесказаного, поняття «комунікативна культура викладача», або «культура педагогічного спілкування» не має чіткого визначення, у різних роботах називаються різні елементи, функції відображені неповно. Тому вважаємо за необхідне виявити основні структурні компоненти комунікативної культури викладача, скориставшись методом порівняльного аналізу дефініцій «культура» та «комунікація», проаналізувати складові їх елементи, визначити функції і потім позначити рівні розвитку комунікативної компетентності майбутнього викладача професійної освіти.

Компонентом комунікативної культури викладача є вміння володіти будь-якою комунікативною ситуацією, що виникає в процесі взаємодії з учнями. Ситуація виникає лише тоді, коли є відносини між людьми, які спілкуються. Сутність цих відносин, їхня внутрішня і зовнішня картина залежить від того, з якої позиції викладач підходить до студентів. Комунікативні ситуації, що виникають чи створювані на заняттях (навчальні ситуації), є відображенням

взаємовідносин викладача та учня. Ситуація як система має певну структуру. До неї входять такі елементи: мета, комуніканти, інтеракція, час, місце. Змістовний аспект ситуації – це предмет інтеракції, характер взаємовідносин учнів та психолого-педагогічний результат взаємодії.

Як результат активної взаємодії особистості та середовища виділяються об'єктивні та суб'єктивні ситуації щодо переважної ролі зовнішніх обставин або особистості. Ситуація - це система суб'єктивних та об'єктивних елементів, що об'єднуються у діяльності суб'єкта. Об'єктивні елементи – сукупність елементів середовища чи фрагмент середовища на певному етапі життєдіяльності індивіда. До суб'єктивних елементів належать міжособистісні відносини, соціально-психологічний клімат, групові норми, цінності, стереотипи свідомості.

Останнім часом набули розвитку дослідження конфліктних ситуацій у навчально-виховному процесі як чинника, що впливає на розвиток особистості позитивно. За вимогами освітнього стандарту з професійної освіти, педагог повинен володіти елементарними навичками аналізу навчально-виховних ситуацій [40]. Дослідники розглядають конфліктну ситуацію як необхідний компонент у технології навчання, створення конфліктних ситуацій, класифікація різних видів, типи співвіднесеності, способи виходу з конфлікту, а також спеціально організовані та спонтанно виникаючі ситуації вивчаються в багатьох роботах [41].

Ситуація як система взаємин народжується довільно. Студентам можна задати певні ситуативні позиції, сама ж ситуація виникне і функціонуватиме на їх основі, а це при керованому навчанні дозволяє заздалегідь планувати необхідні ситуації. Отже, ситуація – це універсальна форма функціонування процесу спілкування, що існує як інтегративна динамічна система соціально-статусних, рольових, діяльнісних і моральних взаємин суб'єктів спілкування, відображена в їх свідомості і виникає на основі взаємодії ситуативних позицій тих, хто спілкується [42].

Досі у педагогіці на вирішення навчальних і навчально-виховних завдань основним способом вирішення ситуацій був педагогічний вплив на учня, а оцінка ситуації педагогом ґрунтувалася на мотиваційному, дидактичному, соціально-психологічному та етичному критеріях. Наприклад, Н.В. Татанова у своєму дослідженні способів виходу з конфліктних педагогічних ситуацій виділила 4 групи способів, прийнятих у викладачів сьогодні: припинення зовнішнім впливом, різними санкціями – 66,7%; бесідою, умовлянням – 50%; передбачають і запобігають конфліктам, враховуючи вікові особливості учнів – 19,4%; ігнорують конфліктну ситуацію – 11%. М.В. Татанова вважає, що уникнення конфлікту – найменш продуктивне вирішення ситуації, і воно свідчить про спрямованість педагога на себе. Ми приєднуємося до цієї точки зору.

Ставлення до учня як до цінності – це найважливіший компонент комунікативної культури викладача. Взаємозв'язок і взаємовплив спілкування і відносини ставляться до найбільш, нерозроблених проблем психології та педагогіки. Особливий інтерес виникає через майже повну відсутність досліджень на цю тему вивчення впливу відносини на хід і результати спілкування. Результати педагогічного спілкування припускають стимулювання пізнавальної активності учнів, формування позитивного ставлення до навчального процесу. Культура відносин викладача – базисний компонент загальної педагогічної культури, що включає домінуючу установку на інше (іншу людину, інший спосіб мислення, інше в собі) на основі рівнозначності у прояві та розвитку кожного. Вважаємо, що ставлення до учня як до цінності, будучи структурним компонентом комунікативної культури викладача, позитивно впливає на пізнавальну активність учнів. Теорія відносин В.П. Мясичева передбачає три аспекти відносин: включає результати пізнання конкретного об'єкта дійсності; емоційний, інтегруючий всі емоційні відгуки на цей об'єкт; поведінковий – як актуалізована відповідь на нього [43]. Розглядаючи ціннісне ставлення до учня, охарактеризуємо його аспекти:

Когнітивний аспект включає: вивчення психічного стану навчання, аналіз причинно-наслідкових зв'язків поведінки, неадекватності реакцій, сімейно-побутових умов; вивчення учня як цінності взаємопов'язаної з іншими цінностями, тобто його міжособистісних відносин у групі, рольовий статус, пошуки найбільш адекватного і комфортного положення серед собі рівних; усвідомлення учня як унікальності, як одиничного і неповторного представника людського роду, людини, пов'язаної з іншими людьми всебічними відносинами, що відображають детермінацію особистості.

Емоційний аспект передбачає такі елементи: внутрішнє ставлення до учня, що зачіпає систему моральних, світоглядних цінностей викладача, його переконання в тому, що учнів входить в цю систему, його установки та спрямованість на особистість учня як цінність; емоційний аспект передбачає також розвиток відносини у часі що має дві сторони: чим більше часу викладач приділяє спілкуванню зі студентами, тим яскравіше емоційний фон їх відносин. З іншого боку – негативне минуле учня, відоме викладачеві, не повинно формувати упереджене ставлення до нього викладача, завжди повинна бути віра в зміни властивостей особистості на краще і надихати викладача на подальші, ближчі та корисні відносини зі студентами.

Поведінковий аспект, що впливає з двох попередніх, ймовірно, є найскладнішим і вимагає від викладача внутрішніх та зовнішніх зусиль. Методологічною основою розгляду цього аспекту є трансактний аналіз (становище комунікантів у позиціях батьки, викладач, студент) [44]. Формування довірчих, поважних, рівнопартнерських відносин між викладачем та студентами залежить від зазначених вище комунікативних якостей як емпатія, ідентифікація, децентрація та рефлексія.

Поведінковий аспект ціннісного ставлення до учня характеризується його вербальним і невербальним оформленням. До вербального (мовленнєвого) спілкування викладача пред'являються високі вимоги. Шляхи та способи розвитку

мовлення та розвитку мовної культури викладача відображені у багатьох роботах вчених та дослідників [45-48]. Через формування культури мови викладача, вдосконалення умінь вільно користуватися рідною мовою в різних ситуаціях спілкування лежить шлях до встановлення відносин співпраці між викладачем та учнями. Невербальний аспект поведінки викладача передбачає вміле використання кінетичних засобів спілкування: жестів, міміки, рухів тіла, входження в просторову сферу учня – дотик, жести, що виражають симпатію, гумор тощо. Цей аспект поведінкової культури викладача дуже мало вивчений, лише позначений в деяких роботах [49]. Деякі зарубіжні автори позначають межі такого спілкування і дають відповідні рекомендації.

Огляд вищезгаданих робіт показує, що такий компонент комунікативної культури викладача як ціннісне ставлення до учня привертає дедалі більшу увагу дослідників. Вивчаючи емоційний аспект дослідники основну увагу приділяють емпатичним і рефлексивним здібностям викладача. Ми вважаємо це правильним та необхідним. Перехід від авторитарної до особистісної, від монологічної до діалогічної та полілогічної складових у системі відносин, потребує виховних методик, спрямованих на формування умінь встановлювати позитивні відносини з партнерами зі спілкування, поважати і цінувати його точку зору і критично ставитися до себе.

Ланцюжок «ідентифікація - емпатія – рефлексія» простежується в процесі діалогічного спілкування і веде, як правило, до продуктивного спілкування. Але ми не виявили у роботах достатньо послідовного та повного розгляду такого важливого елемента як децентрація. Децентрація – це центрація викладача в інтересах того, хто навчається на відміну від інших центрацій - в інтересах учня, адміністрації, батьків та інших суб'єктів [7].

Комунікативний ідеал. Ідеал (франц. Ideal від грец. – ідея, першообраз), що визначає спосіб мислення та діяльності людини [50]. Проблема ідеалу була розроблена в німецькій класичній філософії, Кант розглядав ідеал у зв'язку з

проблемою «внутрішньої мети». Відповідно Канту, це явища, які мають мету, яка б могла бути представлена образно, та неспроможні мати ідеалу. Думковий досконалий образ, мета, досягнута в уяві, тобто, ідеал насправді за Кантом не може бути досягнутим. Цей ідеал показує скоріше напрямок на мету, керує людиною як почуття правильного напрямку. Гегель критикував це уявлення про ідеал, як чисту абстракцію, і розглядав ідеал як момент що вічно розвивається через свої протиріччя в дійсності. Він розділяв науковий ідеал - логічну систему - і ідеал практичного розуму. Практичний ідеал – це конкретний образ ідеалізованого об'єкта у будь-якої особи або групи осіб, побудований за життєвим досвідом, світоглядом, смакам і потребам цієї особи. Ідеал має історичний аспект. У різні епохи життя людства один і той же ідеалізований об'єкт має різні риси, відповідаючи вимогам життя, моралі, політичного устрою суспільства.

Розглядаючи комунікативний ідеал викладача в історичному аспекті, можна помітити, як із розвитком суспільства зі зміною історичних епох, життєвих ідеалів та потреб комунікативний ідеал викладача змінюється у бік поступової гуманізації. Гуманістична педагогіка, пред'являючи нові вимоги до позиції викладача та функцій його комунікативної культури, висуває комунікативний ідеал, що виникає на стику функцій комунікативної культури та педагогічної обдарованості викладача.

Отже, комунікативний ідеал у теоретичному плані хіба що містить у собі, «вбирає» у собі всі структурні елементи комунікативної культури викладача: знання і правил педагогічного спілкування, ціннісне ставлення до учня, знання його індивідуальних особливостей, своїх комунікативних якостей, вміння враховувати комунікативну ситуацію. Обговорюючи практичний комунікативний ідеал, слід враховувати, що у кожної людини, а в нас це майбутній викладач, є свій образ ідеального або викладача, що наближається до ідеалу? зокрема ідеал його комунікативної культури. Одне із завдань нашого дослідження - виявлення

основних рис цього образу та опора на них у роботі над розвитком комунікативної компетентності майбутнього викладача.

Формування ідеалу комунікативної культури викладача в процесі його професійної підготовки дає розвиток її «вглиб», тобто вибудовує уявну, теоретичну модель комунікативної культури, наділяючи її все більш високими моральними якостями, творчими прийомами. Це ніби інваріант комунікативної компетентності викладача.

Образ комунікативної культури викладача навпаки розширює конкретні «виконавчі» уявлення про комунікативну культуру, будучи її матеріальним виразом, індивідуальним варіантом. Тобто, ідеал та образ комунікативної культури викладача співвідносяться як загальне та одиничне, перебуваючи постійно у діалектичній єдності та розвитку. Кожен структурний компонент ідеалу комунікативної культури викладача складається з елементів, взаємопов'язаних між собою та значущих для кожного моменту комунікативної діяльності викладача, серед них: жести, міміка, проксемика; вікові особливості; особливості психіки; умови життя, побуту; міжособистісні стосунки у групі; стихійні ситуації; професійно-педагогічні знання; емпатичні, ідентифікаційні, рефлексивні, децентраційні якості; етичні, естетичні, комунікативні вчинки; конфліктність; комунікативні здібності

1.3. Характеристика комунікативної компетентності викладача закладу професійної освіти аграрного профілю

В останні роки в літературі спостерігається змішування понять «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність». Вони то використовуються як синоніми, то пояснюють різні явища. Для розуміння сутності та природи комунікативної культури необхідно виділити те, в чому ж вона відрізняється від ширшого, на наш погляд поняття «культура спілкування». М.С.Каган вважає, що «комунікація є суто інформаційним процесом – передачею

тих чи інших повідомлень», де «суб'єкт передає якусь інформацію, яку одержувач повинен зрештою прийняти, добре засвоїти і відповідно до цього чинити». У той же час «спілкування ніяк не може бути прирівняне ні до передачі повідомлень, ні до навіть обміну повідомленнями (або інформацією)... Спілкування – це процес вироблення нової інформації, спільної для людей, що обмінюються, і народжує їх спільність» [51]. Комунікація – найважливіший аспект людського спілкування. Вона полягає в обміні значущою інформацією між людьми за допомогою мовних знаків та інших культурних символів. Комунікація передбачає цілеспрямовану передачу і вибірковий прийом інформації, хоча вона завжди призводить до згоди і взаєморозуміння [52].

З приводу останнього твердження зауважимо, що культурою людства вироблена спеціальна форма передачі соціально значимої інформації, тобто тієї, яка служить досягненню взаємодії і взаєморозуміння в процесі спілкування, що існує у вигляді правил, розпоряджень, кодів, символів, що є мовою спілкування, вона закріплена в формі спілкування, що історично склалася, - етикеті. Він несе в собі кодовану інформацію про способи та прийоми комунікації, особливості вибору засобів комунікації, що сприяють ефективному спілкуванню, точки зору соціальних кодів, які дозволяють цю інформацію виражати у певних знаках і робити надбанням тих чи інших людських колективів» [53].

Таким чином, термін «комунікація» може бути застосований при описі тих форм спілкування, де комунікативна функція спілкування виступає на передній план. З цього погляду поняття «культура спілкування» та «комунікативна культура» співвідносяться як загальне та приватне. Оскільки жодна з функцій спілкування, зокрема й комунікативна, що неспроможна здійснюватися у чистому ізольованому вигляді, ми можемо говорити лише про те, яка з них має найбільше значення. «Комунікативна культура», як вужче поняття, несе у собі ознаки загального родового поняття - «культура спілкування».

Педагогічна наука в даний час активно використовує знання з загальної психології, соціології та соціальної психології про сутність і природу спілкування, способи і форми функціонування в різних групах, особливостях і ролі спілкування в розвитку особистості, її соціалізації. Однак у педагогіці недостатньо досліджено культурно-історичний аспект проблеми, поза полем зору дослідників залишається питання про природу спілкування, що надає вплив на формування та розвиток особистості.

Культура спілкування в педагогіці розглядається в прикладному, професійному аспекті. Наголошуючи, що комунікативна діяльність є основним видом діяльності педагога, а спілкування – сферою, в якій протікає процес освіти та виховання особистості, дослідниками робиться спроба виділити професійну культуру педагогічного спілкування. Її визначають як професійно значущу якість особистості вчителя. Це евристична, особистісна форма реалізації педагогічного відношення, спрямована на оптимально повне і правильне вирішення завдань, що висувуються перед викладачем суспільством з виховання та навчання підростаючого покоління.

З іншого боку, виділення якісної характеристики професійного педагогічного спілкування дозволяє розглядати професійну культуру спілкування викладача як соціально значущий показник його здібностей, умінь здійснювати свої взаємини з іншими людьми, здатність і вміння сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі вирішення поставлених педагогічною діяльністю конкретних завдань навчання та виховання.

Психолого-педагогічні дослідження [11, 54, 55] виявили різноманіття вступу людей до комунікації. Це може бути надлишок або нестача інформації, необхідність отримати або передати будь-яку інформацію, спільність інтересів, поглядів, переконань і прагнення сформулювати у інших людей аналогічні погляди і переконання. У професійно-педагогічній діяльності викладача мотиви комунікації

є цілями навчально-виховної роботи, представлені рівнем інтелектуальної готовності та схильності до спільної роботи зі студентами та колегами [30].

На наш погляд, найбільш повним і змістовним є визначення, дане в роботі, яке розглядає культуру педагогічного спілкування як систему і пропонує визначити її як «органічний і суттєвий бік загальної культури педагога, що є результатом становлення та реалізації її сутнісних сил (комунікативних потреб та здібностей); формування культури спілкування педагога слід розглядати як освоєння їм цінностей, засобів, механізмів діяльності спілкування, акумульованих в історичному досвіді людства та творче їх застосування, орієнтоване на оптимізацію навчально-виховного процесу та гармонізацію самої особистості вихователя» [56].

Таким чином, як продукт людської діяльності, комунікація існує у всіх її сферах. Комунікативна діяльність педагога вимагає визначення критерію її якості. Це є однією з функцій комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність особистості визначається як система знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, та вміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні. У цьому комунікативна компетентність має загальні ознаками культури, відбиваючи специфічний характер комунікації.

Історичний характер явищ комунікативної культури виявляється у тому, що методи і форми спілкування вироблялися під час суспільного розвитку. Вони закріплені у звичаях, традиціях, правах. Це стало своєрідним досягненням людської культури, однією з форм «олюднення» людини, облагороджування її природних інстинктів, пристрастей та афектів.

Ціннісний характер комунікативної компетентності виявляється у тому, що як базові поняття тут виступають гуманістичні цінності.

Гуманістичною спрямованістю відрізняються дослідження відомого англійського вченого, педагога та психолога Р. Бернса. Основною метою

виховання він вважає формування самосвідомості та власної позиції особистості, оволодіння знаннями, досвідом. Він переконаний у тому, що людина, якій суспільство довірило виховання молодого покоління, має мати високу педагогічну культуру, бути професіоналом, гуманістом. Тому найголовнішою умовою успішної роботи педагога має стати визнання цінності кожної людини, важливості людських взаємин у процесі виховання. На матеріалі конкретних досліджень Р. Бернс показав, що викладачі, які мають позитивну самооцінку, впевненість у собі, у своїх здібностях, легко вступають у спілкування зі студентами і тому більш ефективно вирішують педагогічні завдання [30].

Якісна оцінка комунікації визначає ступінь значущості для суб'єкта спілкування цінностей комунікативної культури. При цьому саме спілкування має бути для суб'єкта цінністю.

Нормативний характер комунікативної компетентності проявляється у тому, що у комунікативній поведінці суб'єкт орієнтується на моральні норми. Нормативність пронизує всі сфери спілкування, починаючи з використання знакових систем (норм мовлення, жестів, міміки) і закінчуючи найскладнішими моральними та політичними формами взаємовідносин. Нормативи, що діють у процесі спілкування, зачіпають канали комунікації, використання комунікативних засобів, передачу інформації індивіду.

Інформаційний аспект комунікативної компетентності дозволяє розглянути зміст соціально значущої інформації, яка забезпечує стабільність суспільства як системи та сприяє взаєморозумінню та взаємодії людей у процесі спілкування. Комунікативна компетентність заснована на вмінні орієнтуватися в інформаційній структурі спілкування. У цьому важливе значення має соціально - психологічна інформація, яка передається і з допомогою мови етикету, за стандартами спілкування, коди, знаки, символи.

Істотне значення має і розуміння комунікативної компетентності як засобу та умови виховання та формування особистості. Воно засноване на визнанні

адаптаційних можливостей комунікативної культури, які допомагають суб'єкту спілкування діяти відповідно до культурних стандартів значущого оточення. Адаптація протікає таким чином, що у процесі соціального розвитку особистості вона лише опановує певними мовами, а й свідомо змінює їх, включаючись у відповідну поведінку. Нерозрізнення або незнання цих мов призводить до того, що людину називають «невихованою» (тобто не опанував мову соціуму), «некультурною» (тобто не опанував спеціальні мови).

Процес виховання можна розуміти як пристосування особи до культури даного суспільства. Цим і визначається розвиваюча функція культури для особистості. Вона полягає в освоєнні дійсності в її культурному значенні. При цьому засобом «соціального успадкування» виступає спілкування, де адаптивна функція культури є генеральною передумовою та інтегрованою для всіх її інших функцій [57].

Достатньо розвинений комунікативний потенціал є необхідною та суттєвою характеристикою людини, що сприяє нормальній життєдіяльності її як особистості та ефективності її як суб'єкта діяльності.

До суттєвих компонентів комунікаційної компетентності особистості були віднесені: комунікативна активність, емоційна реактивність і впевненість у спілкуванні. Говорячи про важливу роль комунікативного потенціалу в соціальному розвитку особистості, автор зазначає, що він є важливою передумовою для успішної адаптації людини в найближчому соціальному середовищі. При зниженні комунікативного потенціалу в цілому відбувається зменшення активності людини як суб'єкта спілкування (звуження кола спілкування, вибірковість у процесі спілкування, замкнутість) і підвищення у нього емоційної реактивності до соціальних впливів, незадоволеність - різного роду міжособистісними відносинами.

Унікальні особливості спілкування, як форми, в якій протікає діяльність людей, у тому числі і така специфічна, як виховання, змушує педагогів серйозно

вивчати проблеми спілкування. У педагогічних дослідженнях спілкування виділяються два напрями. Одне з них розглядає спілкування як основу педагогічної культури викладача, його особливості та можливості. Інше вивчає можливості підготовки студентів до спілкування та формування культури спілкування для підготовки фахівців. Зокрема, дослідження щодо підготовки фахівців аграрного профілю відсутні у сучасній літературі.

Труднощі в розробці цих проблем у наступному: по-перше, відсутність спеціальних програм, підручників, посібників, що дають можливість орієнтуватися у викладанні подібних агротехнічних предметів, нечіткість і розмитість їх змісту, по-друге, відсутність достатньої кількості фахівців-викладачів аграрного профілю, здатних вести таке навчання.

Крім того, наявність кількох викладачів, які навчають манерам і пристойностям на заняттях, що розвивають комунікативні навички студентів, на наш погляд, проблему не вирішить, оскільки комунікативна компетентність формується насамперед у повсякденному спілкуванні. Однак на сьогоднішній день ситуація така, що не володіючи в основній масі своєї розвиненою комунікативною компетентністю дорослі не розвивають її у дітей, що призводить до непідготовленої їх великої кількості до ефективного життя в суспільстві вже в дитинстві, підлітковому віці, юнацькі роки.

Важко сформувати культуру спілкування у студентів, якщо у ЗВО не створена атмосфера поваги до самого процесу спілкування, якщо не культивується у вищі ввічливість і галантність, насамперед, серед педагогів. Тому кожен педагог повинен бути носієм еталона поведінки в спілкуванні, повинен усвідомлювати себе суб'єктом спілкування і мати високий рівень комунікативної культури.

Необхідність навчання педагога активному спілкуванню викликана і специфікою педагогічної професії, що відноситься до «комунікативних професій». У роботах, присвячених підготовці викладача, зазначається, що навчання педагогічному спілкуванню все більше усвідомлюється як необхідне завдання

педагогіки вищої школи, як невід'ємна частина навчання педагогічній майстерності. У дослідженнях останнього часу завдання ставиться конкретніше: основою підготовки викладача має стати навчання його спілкування. Тому спеціальною (предметною), методичною підготовкою обов'язково має стати комунікативна підготовка студентів з професійної освіти аграрного профілю [55, 58, 59].

Отже, комунікативна компетентність здобувачів професійної освіти аграрного профілю є не лише засобом, а й умовою його розвитку. Це пов'язано з тим, що спілкування важливе для студентів як сфера життєдіяльності, засіб його соціального розвитку та основна сфера його професійної діяльності. Виходячи з вищевикладеного, ми дійшли висновку, що комунікативна компетентність особистості викладача з професійної освіти є сукупністю норм, цінностей та установок, що реалізуються у спілкуванні за допомогою соціальних навичок комунікації. Серед компонентів комунікативної культури виділяємо моральні настанови, знання законів і правил спілкування, вміння використовувати їх у комунікативній діяльності аграрного профілю.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЇ ОСВІТИ АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ

2.1. Формування комунікативної компетентності у процесі вивчення професійно зорієнтованих дисциплін

Процес формування комунікативної компетентності існує в рамках педагогічного процесу, який визначається як «реалізація мети освіти і виховання в умовах систем, в яких організовано взаємодію вихователів і виховуваних, (суб'єкт-об'єкт) виховання» [60]. Серед елементів педагогічного процесу вирізняються його мета, зміст, форми та методи підготовки, а також його результати. Це дозволяє нам розглянути процес формування комунікативної компетентності через опис елементів, його складових. Однак аналіз досліджень, проведених останнім часом з цієї проблеми, показує, що немає єдиного підходу до опису цього процесу.

Професійна підготовка це процес, характерними ознаками якого є цілісність, диференційованість, поетапна організація. Підготовка здобувачів професійної освіти аграрного профілю, як будь-яка діяльність, має програмно-цільове призначення. Серед цілей підготовки, як діяльності, що розкривається на різних рівнях, виділяються; розвиток мотиваційної готовності; змістовне наповнення підготовки (визначається з її предмета); розвиток умінь. Готовність до будь-якої діяльності поєднує в собі переконання, погляди, ставлення мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, уміння, навички, встановлення особистості на певну поведінку [61].

Таким чином, у готовності, як результату підготовки, що відображає її структуру, робиться акцент на мотиваційний компонент (переконання, погляди, відносини, мотиви, установки па певну поведінку); особистісний (почуття, вольові

та інтелектуальні якості); змістовний (знання); процесуальний (уміння та навички) [62].

Готовність викладача до професійної діяльності – це поєднання спонукального (мотиваційного) і виконавського (процесуального) компонентів. Виходячи з цього пропонуємо вести підготовку викладача професійної підготовки у напрямках формування мотиваційно-ціннісного, що передбачає розуміння соціальної значущості агротехнологічного предмета; змістовного, що визначається як компетентність; операційного - володіння агротехнологією діяльності; особистісного – наукове агротехнічне мислення.

Л.В.Нечаєва у своїй роботі, торкаючись проблеми формування професіонала-фахівця, вважає, що цей процес потрібно розглядати як «систему інтегральних змінних, що включають професійно-педагогічну спрямованість особистості, її теоретичну озброєність, а також наявність професійно значущих умінь, необхідних для спільної діяльності» [63].

Таким чином, сутність процесу підготовки визначається як стан особистості, в структурі якої виділяється її спрямованість, теоретичні знання та професійно значущі вміння з фахових дисциплін. Що стосується логіки експериментальної роботи автора, то вона включає опис засобів, що формують стан особистості професіонала. Тут виділено три етапи підготовки: 1 етап включає актуалізацію установки у формі лекцій, міжпредметних зв'язків; 2 етап - тренування умінь у формі тренінгу; 3 етап закріплення навичок у формі педагогічної практики, включення студентів у професійне середовище спілкування.

В іншій роботі сутність процесу підготовки визначається через поняття системи. Він характеризується єдністю змісту, форм та методів, що утворюють систему підготовки. З точки зору функціонування цієї системи, «визначальним фактором є взаємозв'язок мотивів педагогічної діяльності, особистісних якостей, знань, педагогічних умов в ній» [64]. Тут, з погляду умов організації підготовки, виділяється чотири етапи:

- а) досягнення готовності через формування мотивів, особистісних якостей, умінь;
- б) взаємозв'язок різних видів підготовки (психологічної та педагогічної);
- в) професійне самовиховання;
- г) поетапне формування системи педагогічних умінь.

Структура системи підготовки представлена мотивацією та особистим (мотиви та особистісні якості), змістовним (знання) та діяльним (уміння) компонентами. Зазначається, що функціонування всієї системи забезпечує тісний взаємозв'язок всіх її компонентів. Формування педагогічних умінь спілкування з точки зору його організації, представляє собою систему взаємодоповнюючих методів і прийомів (семінари-практикуми, консультації, педагогічні ігри, аналіз педагогічних ситуацій, тренінг професійно-педагогічного спілкування) [65].

Узагальнюючи вищевикладене, можна сказати, що в більшості досліджень підготовка фахівця розглядається як процес, цільовим призначенням якого є професійна готовність спеціаліста. Крім мети, у процесі підготовки аналізуються: структура, що утворює його діяльність, етапи та форми організації, принципи підготовки та методи. Щодо деяких досліджень процесу щодо проблем професійно-педагогічного становлення спостерігаються спроби замінити поняття «процес підготовки» поняттям «готовність до педагогічного процесу».

На наш погляд, дані підходи можуть бути виправдані тільки в іншому випадку, коли йдеться про структуру підготовки, адже готовність до педагогічної професії відображає всі компоненти процесу підготовки. Взагалі готовність до педагогічного процесу може бути розглянута з двох сторін;

- з одного боку як стійка характеристика особистості;
- з іншого – як стан.

Отже, результатом процесу підготовки є готовність як стала характеристика особистості.

Особливістю готовності є те, що вона проявляється і формується у процесі діяльності і входить до неї складовою. Тому ототожнення підготовки як процесу та готовності, як його результату та структурного компонента, на наш погляд, не цілком правомірне. Сучасний напрямок психолого-педагогічних досліджень у галузі підготовки викладача ЗПО аграрного профілю до діяльності орієнтований на закономірність, згідно з якою успіх цієї діяльності передбачає відповідність психологічної структури особистості, що здійснює дану діяльність, психологічної структури самої діяльності. Ця закономірність вказує на те, що професійна підготовка повинна бути зорієнтована на модель особистості майбутнього фахівця, що відображає структуру його діяльності, а сам процес підготовки повинен відображати специфіку майбутньої професійної діяльності.

Комунікативна компетентність, як і будь-яка інша, у призмі особистісного підходу відображена в мотиваційній сфері суб'єкта, змісті комунікативної діяльності та в уміннях, що дозволяють здійснювати цю діяльність. Формування компетентності включає в себе не тільки діяльність викладача і учня, що утворюють процес навчання, але й самостійну діяльність суб'єкта, самовчення, засвоєння суб'єктом досвіду шляхом аналізу, осмислення і перетворення сфери діяльності, в яку він включений.

На кожному етапі підготовки існує переважний вид діяльності, який і необхідно активізувати. Мотиваційний аспект процесу підготовки формується в результаті цілеспрямованого навчання, успіх діяльності якого багато в чому залежить від стану особистості, її мотивів та бажання самого суб'єкта. Змістовний аспект формується в результаті навчання і являє собою діяльність із засвоєння та передачі системи знань з фахових агротехнічних дисциплін. Практичний аспект здійснюється як у процесі навчання, так і в індивідуальній творчій діяльності самото суб'єкта. При цьому самостійна творча діяльність суб'єкта будується на основі сформованих мотивів, системи необхідних знань, наявності практичних

умінь і передбачає діяльність на основі творчої самореалізації у розрізі комунікативної компетентності.

Підготовка (в контексті нашого дослідження) спрямована на формування комунікативної компетентності педагога-професіонала закладів професійної освіти аграрного профілю, у структурі якої ми виділяємо мотиваційно-ціннісний, змістовний та практичний компоненти.

На наш погляд, мету підготовки може бути досягнуто, якщо ми вирішимо низку завдань;

- перше – формування мотивації ціннісного ставлення до спілкування в цілому та його структурних форм зокрема;
- друга - формування системи знань про спілкування взагалі та його культурні форми зокрема;
- третя – розвиток умінь та навичок комунікації.

Ці завдання можуть бути вирішені тільки в тому випадку, якщо ми будемо вести цілеспрямований вплив на всі сфери особистості (мотиваційну, інтелектуальну, поведінкову).

Таким чином, ми розглядаємо процес підготовки здобувачів професійної освіти щодо формування комунікативної компетентності як процес, результатом якого є підвищення комунікативної культури майбутніх викладачів. Комунікативна компетентність є умовою формування педагога-професіонала. Процес формування комунікативної компетентності студентів має низку ознак, що характеризують педагогічний процес. Серед них виділимо такі:

- диференційованість;
- доцільність,
- поетапна організація та послідовність.

Формування комунікативної компетентності студентів виступає однією з основних умов процесу виховання. Виходячи з того, що комунікативна компетентність характеризує якість комунікативної діяльності, ми приділяємо

особливу увагу цьому процесу у системі педагогічного становлення фахівця аграрного профілю. Підготовка до професійної діяльності передбачає формування структурних компонентів комунікативної компетентності в різних аспектах: мотиваційно-ціннісний, змістовний і практичний.

При цьому комунікативна діяльність постає як умова та засіб формування комунікативної компетентності. У процесі професійної підготовки студентів культивується ціннісне ставлення до спілкування, висуваються вимоги, яким має відповідати комунікативна діяльність самого викладача.

Вихідними положеннями тут є такі:

- комунікативна діяльність має таке саме значення, як і інші види професійної діяльності викладача;
- зважаючи на її особливу функцію виступати засобом та умовою педагогічної діяльності, педагогу необхідно вміти її професійно здійснювати, що передбачає наявність спеціальних знань та умінь;
- критерієм якості сформованості комунікативної компетентності педагога та його професійної компетентності служить і комунікативна культура;
- її поведінковим показником служить: використання етикету у спілкуванні, ввічливість та тактовність як якості особистості;
- комунікативна компетентність передбачає високий рівень усвідомленої участі у спілкуванні, орієнтацію на фахові агровиробничі цінності, системи мовних інженерно-технічних норм, розвинені вміння та навички професійної комунікації;
- високий ступінь комунікативної культури педагога ЗПО є професійною вимогою педагогічної професії аграрного профілю.

Поетапна організація підготовки передбачає постановку цілей на кожному етапі підготовки, при формуванні комунікативної компетентності студентів закономірно виділити наступні три етапи.

I етап (підготовчий). Його основною метою є формування ціннісного ставлення до спілкування та його культурних форм. Він здійснюється в рамках викладання циклу професійно орієнтованих фахових дисциплін агротехнічного змісту. Основним способом є запровадження значної інформації про спілкування зміст традиційних предметів психолого-педагогічного та фахового спрямування.

II етап (теоретична підготовка). Основною метою є формування системи знань про спілкування, комунікативну діяльність і комунікативну компетентність, що може бути досягнуто шляхом введення окремих тем у традиційні курси професійно зорієнтованих дисциплін, розробки спеціальних, варіативних та факультативних курсів. Найбільш перспективним видається виділення низки дисциплін, які забезпечують інтенсивну фахову комунікативну підготовку студентів, наприклад, «Методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», «Культура мови», «Організація і методика професійної освіти» тощо. Основними формами є лекційні, семінарські, практичні та лабораторні заняття. Серед позааудиторних форм – самостійна робота студентів під керівництвом викладача з підготовки повідомлень і написання рефератів та курсових робіт.

III етап (практична підготовка). Основною метою є розвиток та закріплення навичок комунікації на спеціально організованій професійно-педагогічній практиці. Під час цієї практики основна увага приділяється комунікативній діяльності педагога в закладі професійної освіти аграрного профілю, використовуються практичні методи; спостереження та аналіз комунікативної діяльності, вправи та тренінги, інструктаж, організація комунікативної діяльності студента в різних ситуаціях,

Кожен із етапів підготовки спирається на досягнення попереднього. Тож реалізації завдань підготовки необхідна послідовна зміна етапів у межах цілісного педагогічного процесу.

Формування комунікативної компетентності студента вдосконалюється у його професійній діяльності, припускаючи використання здобутих знань у сфері сільського господарства та агровиробництва. Це можливо лише за умови, що комунікативна культура стане значною якістю особистості, буде одним із критеріїв оцінки та системою вимог до педагога-фахівця.

Диференційовність передбачає використання різних форм і методів, спрямованих на досягнення мети на кожному етапі процесу формування. Лекційні заняття на I та II етапах відрізняються змістовною наповненістю. На першому етапі підготовки до лекційних курсів вводиться інформація про значущість та цінність спілкування. Ця інформація може ілюструвати або пояснювати основні педагогічні категорії та концепції. На лекційних заняттях ставляться проблемні питання, що підвищують значимість комунікативної культури.

На семінарських заняттях обговорюються питання, які потребують глибокого теоретичного осмислення. Заняття побудовані таким чином, сприяють прояву самостійності студентів при вивченні окремих теоретичних питань,

Лабораторні і практичні заняття вирішують завдання ознайомлення із системою технологічних знань. На цих заняттях формуються початкові вміння, студенти знайомляться з принципами аналізу різних проявів комунікативної діяльності та у різних ситуаціях, а також – з основними принципами аналізу елементів комунікативної культури. Заняття дозволяють розвивати та закріплювати соціальні навички комунікації.

За змістом близьким до лабораторних занять, описаних вище, є також інструктаж і тренінг.

Інструктаж використовується в процесі педагогічної практики безпосередньо перед виконанням навчальної чи практичної роботи. Інструктаж включає у себе пояснення мети майбутньої роботи, опис організації та технології виконання. Інструктаж може включати опору на ключові поняття та вправи.

Тренінг спілкування включений і до лабораторно-практичних занять, і до педагогічної практики. Його основна мета – вдосконалення та корекція спілкування в процесі практики. Тренінг спрямований на закріплення комунікативних навичок та поведінки в ситуаціях, що реально зустрічаються в процесі практики (перший контакт, знайомство з класом, учителем, поведінка у конфліктній ситуації, організація діяльності тощо)

Лабораторні заняття проводяться під час педагогічної практики. Їхня основна мета – самостійне виконання типового завдання. Як правило, лабораторне заняття проводиться в ЗПО і слугує для аналізу комунікативної діяльності педагога на уроці виробничого навчання.

Практична робота студентів є професійною діяльністю під час практики. Основна увага приділяється комунікативній діяльності педагога. Студенти спонукаються до самоаналізу та вдосконалення цієї діяльності.

Основними методами у процесі формування комунікативної компетентності студентів є: дискусія, спостереження, бесіди, моделювання ситуації, вирішення завдань, вправи, рольові ігри, тестування тощо.

Диференційованість формування комунікативної компетентності передбачає її цілісність. Це дозволяє нам описати хід експериментальної роботи не через етапи її формування, а через характеристику її аспектів, які були визначені основними цілями.

Так, мотиваційно-ціннісний аспект передбачає формування ціннісного ставлення до спілкування та його професійних форм. Ця особливість формується на кожному з виділених етапів. Але на кожному з цих етапів формування ціннісного ставлення до спілкування набуває різних статусів, наприклад, формування ціннісного ставлення на першому етапі є головною метою; на другому - головною метою виступає формування системи знань комунікативної компетентності; що стосується мети третього етапу, - тут значущість набуває

розвиток професійних навичок комунікації здобувачів професійної освіти аграрного профілю.

Для побудови моделі формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграріїв, доцільно враховувати такі дидактичні та психолого-педагогічні принципи розвиваючого навчання:

- навчання на високому, але доступному рівні складності, з урахуванням зони найближчого розвитку;
- усвідомлення студентами процесу навчання;
- цілеспрямоване формування алгоритмічних і евристичних прийомів розумової діяльності;
- індивідуалізація і диференціація навчання;
- професійна спрямованість, що передбачає можливість застосування отриманих знань у майбутній фаховій діяльності;
- інтеграція як спосіб об'єднати, систематизувати та узгодити необхідні знання, уміння і навички з різних професійно зорієнтованих дисциплін фахової підготовки.

Представлена модель формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю (рис. 1) об'єднує всі необхідні складові педагогічного процесу: цільовий, мотиваційний, змістовий, функціональний, діагностико-корегувальний та встановлює зв'язки між ними. Вона характеризується чіткістю, цілісністю, системністю та інтегрованістю всіх своїх компонентів.

Модель ґрунтується на системному підході в процесі формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів аграрних ЗПО і має такі системоутворюючі складові:

- когнітивна – в основі система узагальнених фахових знань та вмій;
- інтелектуальна (педагогічне мислення);
- мотиваційно-ціннісна; агротехнологічна.

Наведена організаційно-функціональна модель перш за все спирається на відповідні психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності а також на її структуру, тобто на основні складові, що входять до комунікативної компетентності.

Рисунок 1 – Модель формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю.

В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури і проведеного дослідження можна виділити такий загальний комплекс психолого-педагогічних умов, спрямованих на ефективне формування комунікативної компетентності:

- орієнтація процесу підготовки на підвищення комунікативної культури здобувачів професійної освіти аграрного профілю,
- інтеграція професійно зорієнтованих дисциплін та педагогічної практики, спрямованих на формування у студентів комунікативної компетентності;
- створення розвиваючого освітнього середовища, системи психолого-педагогічної діагностики, а також проведення спецкурсів, тренінгів, семінарів та інших форм ділового спілкування, що сприяють пізнавальній ефективності навчального процесу;
- використання в процесі навчання інноваційних педагогічних технологій, форм і методів, що підтримують і регулюють комунікативну складову студентів і підвищують якість освіти на всіх етапах комунікативної підготовки (підготовчому, теоретичному та практичному);
- виділення мети підготовки в різних її аспектах (мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному), що відображають характер впливу на мотиваційну, інтелектуальну та поведінкову сфери особистості студента в процесі формування та вдосконалення професійної компетентності майбутнього фахівця.

У той же час ми припускаємо, що процес формування ціннісного ставлення до спілкування неможливий без наявності сформованої системи понять, які виступають основою знань для формування комунікативної компетентності, а щодо розвитку комунікативних умінь і навичок, то цей процес неможливий без розвитку мотивації спілкування, який ми розуміємо як знання теорії та технології.

Таким чином, аналізовані нами аспекти формування комунікативної компетентності (мотиваційно-ціннісний, змістовний, практичний) дозволяють нам розглядати цей процес як умову досягнення основних цілей.

Отже, у аналізованому нами процесі формування комунікативної компетентності студентів професійної освіти аграрного профілю необхідно виділити такі принципові моменти;

перше – здійснюване нами в рамках педагогічного процесу формування комунікативної компетентності студентів володіє наступними ознаками: доцільністю, цілісністю, диференційованістю, послідовністю та поетапністю організації;

друге – результатом сформованості комунікативної компетентності студентів є професійна готовність їх до використання цих елементів у своїй професійній діяльності щодо підготовки фахівців АПК та виступає якісною характеристикою особистості педагога;

третє – особливість комунікативної компетентності студентів, як якості комунікативної діяльності, визначає організацію процесу підготовки студентів до формування їх комунікативної агровиробничої культури та дозволяє розглядати цей процес у трьох аспектах: мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному.

2.2 Реалізація педагогічних умов формування комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти

Випускник школи, як і кожна людина, має певний життєвий досвід, який складається з п'яти компонентів:

1) Ціннісний досвід: інтереси, ідеали, переконання, морально-етичні норми та переваги. Цей досвід орієнтує зусилля людини на формування комунікативної компетентності (у нашому випадку він дає комунікативний ідеал та зразок педагога з високою комунікативною культурою).

2) Досвід рефлексії: співвідношення знань про свої можливості, самому собі з вимогами діяльності (у нашому випадку - з вимогами комунікативної діяльності)

і розв'язуваними при цьому завдання (він вказує на орієнтування з іншими компонентами суб'єктного досвіду).

3) Досвід звичної активізації: оперативна підготовленість, адаптація до ситуації, змінних умов роботи, розрахунок на певні умови у досягненні успіху (допомагає пристосувати свої зусилля для вирішення значущих завдань).

4) Операційний досвід: загальнотрудові, професійні знання, вміння (комунікативні вміння), і навіть вміння саморегуляції (об'єднує конкретні засоби перетворення ситуації та своїх можливостей).

5) Досвід співробітництва: складається при взаємодії з іншими учасниками спільної діяльності, сприяє об'єднанню зусиль, спільному вирішенню завдань та передбачає попередній розрахунок на співпрацю.

Всі п'ять компонентів суб'єктного досвіду складають цілісну систему життєвого досвіду суб'єкта діяльності, у разі суб'єкта спілкування – майбутнього фахівця. Таким чином, перший (початковий) рівень його комунікативної компетентності можна представити у вигляді наступного ланцюжка розумових дій:

Спостереження - Враження - Переживання - Комунікативний досвід.

Виявлення цього індивідуального комунікативного досвіду є першою необхідною умовою розвитку комунікативної компетентності професіонала.

Вважаємо, що сформувати комунікативну компетентність взагалі фронтально, повідомивши всім якісь правила поведінки чи відносини, неможливо. Вважаємо, що цей процес складний, суто індивідуальний та тривалий. Основна відмінність професійної педагогіки від технократичної, авторитарної, спрямованої мети навчання - це спрямована особистість учня, облік його всіх індивідуальних особливостей, уважне вивчення задатків, здібностей, якостей і умінь. На порядок денний з більшою повнотою ставиться завдання пошуку шляхів і засобів індивідуалізації, тобто допомоги людині в усвідомленні своєї унікальності, фаховості, виборі власного професійного життєвого шляху.

Вивчаючи професійний розвиток вчителя, Л.М.Мітіна сконструювала модель зміни поведінки, що складається з трьох стадій:

1. Стадія підготовки - з'ясування ступеня готовності до зміни поведінки.
2. Стадія усвідомлення необхідності зміни поведінки, що пов'язано з деякою зупинкою, фіксацією того рівня розвитку, на якому зараз знаходиться вчитель.
3. Стадія переоцінки. Зупинка та фіксація того що становлять ті умови, які лежать в основі усвідомлення. Рівень усвідомлення істотно підвищується завдяки спостереженню, протиставленню, інтерпретації всіляких точок зору, позицій, способів та прийомів сприйняття та поведінки, що обговорюються в малих групах. Завдяки збільшенню інформації, вчителі починають усвідомлювати та оцінювати альтернативи.

Отже, отримання інформації про структуру і функції комунікативної компетентності майбутнього фахівця аграрного профілю, вивчення, оцінка, опис власних комунікативних здібностей, усвідомлення необхідності їх розвитку на основі порівняння з ідеальними - *є другою необхідною умовою формування його комунікативної компетентності.*

Н.В.Кузьміна визначає комунікативні здібності вчителя як «здатність встановлювати правильні взаємини з учнями та перебудовувати їх відповідно до розвитку цілей та засобів» [66]. Н.В.Кузьміна [66] підкреслює тісний зв'язок комунікативних здібностей з іншими педагогічними, а також загальними та спеціальними здібностями. Загальні, спеціальні професійні здібності визначені К.К.Платоновим: «Професійні здібності – це сукупність (структура) досить стійких, хоча, звичайно, і змінюваних під впливом виховання, індивідуально-психологічних якостей особистості людини, яка на основі компенсації одних властивостей особистості іншими визначає успішність навчання певної трудової діяльності, виконання її та вдосконалення в ній».

Комунікативні здібності відносяться, без сумніву, до найважливіших здібностей вчителя професійної освіти аграрного профілю. Сутність цих здібностей

у здатності до спілкування зі здобувачами, вміння знайти правильний підхід до учнів, встановити з ними доцільні, з педагогічного погляду, взаємини, наявність педагогічного такту [7].

М.І. Станкін визначає комунікативні здібності як «уміння легко вступати в контакти з іншими людьми насамперед з учнями, і надалі підтримувати з ними правильні відносини». М.І.Станкін позначає такі риси особистості, необхідні для встановлення правильних взаємин як щирість, доброзичливість, повага до особистості учня, увага до його позитивних рис, ввічливість. Він особливо підкреслює моральну культуру спілкування, терпимість до слабкостей учнів, врахування їхнього темпераменту та характеру [67].

Як бачимо, всі автори цих визначень в основу комунікативних здібностей кладуть відносини, ставлення до партнера по спілкуванню – наріжний камінь комунікативних здібностей, а ціннісне ставлення до учня – основа, де слід розвивати комунікативні якості педагога.

Припускаємо, що отримання інформації про власні комунікативні здібності, а також засвоєння навчальної інформації про комунікативні якості, необхідні для розвитку комунікативної компетентності, на основі порівняння та аналізу веде до усвідомлення майбутнім спеціалістом необхідності розвитку власної комунікативної компетентності.

Освітнє середовище ЗПО надає нам як перший, початковий засіб – навчальний предмет. Навчальний предмет, як частина освітнього середовища, є тріадою її властивостей: інформаційним, соціальним і технологічним.

Інформаційний аспект – це зміст навчального предмета, соціальний – це суб'єкти навчальної діяльності, технологічний – це форми, методи, засоби, методи, прийоми розгортання навчальної діяльності її суб'єктів на базі інформаційного аспекту.

Зіставивши перелік навчальних професійно-зорієнтованих предметів, що вивчаються здобувачами професійної освіти аграрного профілю, плани та

програми з погляду можливостей розвитку комунікативної компетентності студентів – майбутніх фахівців засобами навчального предмета, ми дійшли висновку, що найбільш дієвим у цьому відношенні може виявитися спецкурс - «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті». Це припущення закономірно спричинило такі питання;

- Який ступінь орієнтованості студентів – майбутніх спеціалістів на майбутню професію?
- Який ступінь спрямованості викладачів на виховання та розвиток майбутнього фахівця взагалі та його комунікативної компетентності зокрема?
- Чим визначаються можливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця на заняттях?

З метою виявлення орієнтованості майбутніх фахівців на предмет формування комунікативної компетентності було проведено опитування студентів. Відповіді студентів першого курсу відрізняються великим ентузіазмом, захопленістю, деякою переоцінкою своїх можливостей. Відповіді студентів другого курсу вирізняються свідомою орієнтацією на майбутню професію.

Гуманістичні тенденції у суспільстві, що змінили картину навколишнього світу, висувають нові вимоги до особистості вчителя. Оскільки вся професійна діяльність здійснюється через спілкування, то комунікативна компетентність майбутнього фахівця останнім часом предмет пильної уваги дослідників.

Вивчивши підход до формування комунікативної компетентності в роботах сучасних дослідників, ми побудували структурно-функціональну модель формування комунікативної компетентності фахівця і сформулювали її визначення. Комунікативна компетентність – це сукупність особистісних комунікативних якостей та комунікативних умінь, яка характеризується наявністю комунікативного ідеалу, знанням норм і правил професійного спілкування, ціннісним ставленням до учня, знанням власних комунікативних якостей та вмінням володіти педагогічною ситуацією. Комунікативна компетентність

майбутнього викладача з професійної освіти аграрного профілю виконує такі функції: інформаційну, афективну, регулятивну, мотиваційну та рефлексивну.

Існують спеціалізовані методики формування комунікативної компетентності:

- Моделювання - створюється ситуація, де один із студентів грає роль вчителя, інші - його учнів, і програвється поведінка у цій ситуації.

- Мікрвикладання - пробний урок, дуже короткий (10-15 хвилин), з дуже маленькою групою людей (5 осіб), іноді з відеозаписом з подальшим аналізом в аудиторії (на кожному мікроуроці використовується один педагогічний прийом).

- Мінікурси – демонстрації фільмів про уроки досвідчених вчителів.

Зупинимося на інноваційних програмах навчання педагогічному спілкуванню.

Однією з таких програм була розроблена в Чехословаччині «Програма навчання педагогічному спілкуванню». Для полегшення переходу від соціальної ролі студента до соціальної ролі викладачів потрібно запровадити таке навчання, яке було б систематичним навчанням діяльності, яке має керуватися:

1-м етапом практичного навчання є формування умінь соціальної комунікації, умінь спілкування. Воно починається з рефлексії, з усвідомлення власної поведінки та спілкування. Наприклад, студент за завданням викладача здійснює своє спілкування в тій чи іншій ситуації.

Студентів вчать усвідомлювати «прошарки» спілкування, відокремлювати його зовнішній, технічний бік від змістовних характеристик.

Потім йде наступний крок – встановлення у свідомості студента зв'язку між ставленням та його вираженням у спілкуванні. Студентів вчать аналітично підходити до поведінки інших людей, звертати увагу на значущі деталі цієї поведінки.

2-й етап обов'язково здійснюється в аудиторії. Він передбачає активну участь студента у педагогічному процесі, завдання тут інше – встановити систему взаємовідносин «учитель - учень».

3-й етап – те, що вище було названо "мікроуроками". Тут уже не тільки встановлюється система взаємовідносин «вчитель - учень», як на другому етапі, але ці відносини реалізуються в активній діяльності майбутнього вчителя в умовах, максимально наближених до реальності, тобто у всій тій системі, яку повинен враховувати вчитель.

Автори програми ставлять перед собою завдання: Студент повинен усвідомлювати взаємодію свого спілкування на учнів в його довільних, усвідомлених аспектах та в його неконтрольованих чи слабо контрольованих аспектах.

Критерії рівня сформованості спілкування згідно авторів програми:

1. Зміст словесного впливу, адекватного його завданню.
2. Розуміння психологічних особливостей ситуації спілкування.
3. Формальні якості спілкування, досконалість його «техніки».

Особливу увагу автори приділяють тому, що можна назвати «біомеханікою» - формуванню координації моторної поведінки й володіння своїм тілом. Поняття «володіння своїм тілом» та «відчувати своє тіло» у них, втім, не ідентичні:

- володіти, отже, вміти досягти потрібного результату;
- відчувати, значить знати, добре чи погано я здійснив свій намір.

Кінцеве завдання - повністю підпорядкувати свою моторну поведінку виразу певного змісту, зробити його автоматичним, перетворити досконалу техніку спілкування на внутрішню потребу.

Перший крок на цьому шляху – вправи на імітацію (але не просте повторення рухів іншого, а осмислене, що передбачає проникнення в його переживання, наміри, цілі, мотиви). Потім йдуть вправи на контакт – у комплексі

міміки, жестів, мовлення, голосових модуляцій; завдання – все це узгодити один з одним і співвіднести зі змістом спілкування. Нарешті, виділяються спеціальні вправи на ритм, відчуття простору, на обробку динаміки поведінки тощо.

Таким чином, проведений огляд однієї з практик навчання педагогічного спілкування, і формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців за допомогою активних методів (групова дискусія, ігрові ситуації, управлінські та організаційні ігри, відео-тренінг і т.п.), що розглядаються, перш за все, як один із сучасних методів удосконалення підготовки до професійного спілкування, дозволив розкрити суть та можливості даного явища, чітко побачити перспективи та тенденції розвитку цього важливого напрямку науково-практичної діяльності в системі професійної освіти.

Можна зробити такі висновки:

- вся сукупність компонентів, що становлять комунікативну компетентність особистості (культура мови та культура мислення, емоційна та естетична культура, моральна та фізична тощо) визначає життя людину-людину та вчителя-професіонала;

- успіх в організації пізнавальної діяльності безпосередньо пов'язаний з вміннями педагога бачити багатогранно, мислити нестандартно, ставити питання самостійно і несподівано, відповідати точно недвозначно, навчати доступно і виразно, слухати доброзичливо і розуміючи, тобто з вміннями, що спираються на мовну свідомість, професійну культуру мови;

- залежність результатів педагогічної діяльності від встановлення на спільну діяльність педагога та учня і визначає верховенство комунікативної культури. Комунікативні вміння, забезпечуючи вирішення завдань спілкування в умовах діалогічного та монологічного мовлення педагога, становлять основу його професійної мовної компетентності;

- комунікативна діяльність базується на основних принципах педагогічного спілкування, яке:

- являє собою взаємозалежну систему психологічних функцій діяльності, практичних методів та засобів для самореалізації особи;
- може розглядатися як вид діяльності та як процес;
- є системою (прийоми та навички) організаційної соціально-педагогічної взаємодії педагога та виховуваного;
- є обміном інформацією за змістом, що супроводжується наданням виховного впливу за допомогою комунікативних засобів.

Методики психолого-педагогічної діагностики рівнів розвитку комунікативної компетентності наведено у додатку А.

2.3. Результати дослідно-експериментального дослідження

Відповідно до намічених завдань, дослідження було проведено в три етапи: констатуючий, формуючий, контрольний.

1-й етап – констатуючий.

Метою даного етапу дослідження було подальше теоретичне обґрунтування проблеми, проведення психологічної діагностики рівня сформованої комунікативної компетентності у здобувачів професійної освіти.

Дослідження проводилося на базі Хорольського агропромислового фахового коледжу м. Хорол та Полтавського державного аграрного університету

Було обстежено 38 студентів 1 та 2 курсів (вік 20-22 років).

Для обстеження використовувалися такі методи: спостереження, бесіда, тестування.

Методи спостереження та бесіди використовувалися на всіх етапах дослідження та дозволяли уточнити дані, отримані в результаті дослідження.

Для виявлення рівня сформованої комунікативної компетентності використовувалось тестування - тест В.Ф.Ряховського, особистісний опитувальник Л.П.Калінінського, розроблені нами завдання та тест «Діагностика рівня розвитку комунікативної компетентності особистості».

Психологічний тест В.Ф.Ряховського має на меті визначити загальний рівень комунікабельності. Для цього випробуваним пропонується відповісти «так», «ні», «іноді» на 16 запитань. За кожну відповідь «так» нараховується 2 очки, «іноді» – 1 очко, «ні» – 0 очок. Потім за загальною сумою балів визначається рівень комунікабельності:

- 30-32 бали – дуже низький;
- 25-29 балів – низький;
- 19-24 балів – середній,
- 14-18 балів – вище середнього;
- 9-13 балів – високий;
- 4-8 балів – дуже високий;
- За менш – товариськість носить хворобливий характер.

Особистісний опитувальник Л.П.Калінінського.

Мета: вивчення рівня розвитку організаторських та комунікативних здібностей особистості.

Студентам пропонується 160 властивостей, і якщо властивість підходить, то слід зазначити його номер у ключі шляхом обведення цієї цифри.

Обробку результатів слід розпочинати з визначення достовірності відповідей випробуваного. Шкала «достовірність» займає останню цифру по горизонталі (151, 152,..., 160) і у загальну суму властивостей, що у вертикальних властивостях шкал, не входить. Якщо випробуваний відповідає щиро, то непарні цифри (151, 153, 155, 157, 159) мають бути обведені. Відповіді вважаються достовірними, якщо випробуваний збрехав не більше 4 раз. При нещирих відповідях результати опитування ставляться під сумнів, при 6 – вважаються недостовірними.

Далі для визначення профілю особистісних властивостей підраховується число взятих у кружок цифр окремо за кожною вертикальною шкалою, і результати заносяться в горизонтальну колонку «Сума». Цифри, які будуть

поставлені в цій колонці, означають рівень виразності кожного з 10 критеріїв. Є 4 ступеня виразності чи зони;

- номінальна (0-4 бали);
- потенційна (4-8 балів);
- перспективна (8-12 балів);
- суперзона (понад 12 балів).

Профіль визначається так: підраховуємо по вертикалі, скільки цифр взято в кружок у першій шкалі, крім шкали «Достовірність». Наприклад, обведено 12 цифр. У першій колонці "Сума" ставимо цифру 12, у цій же колонці, але в розділі "Зони" проти цифри 12 ставимо першу точку. Відзначаємо решту параметрів і з'єднуємо точки прямими лініями.

Отримуємо профіль виразності 10 властивостей. На наступному етапі необхідно з'ясувати значення шкал. Для цього впершу чергу розглядаємо особливості побудови цифрової частини ключа. Кожна шкала, починаючи з третьої, ділиться на три блоки (нижній, середній, верхній), що включають 5 показників.

Нижній блок становлять показники, що характеризують адаптивну, тобто нормальну поведінку, верхній – дезадаптивну, інакше кажучи, це зона конфліктної поведінки. Чим більше показників блоку буде зазначено в протоколі: тим вірогідніше можливість конфліктної поведінки особистості.

Випробуванням пропонується почитати значення шкал і зробити висновок про розвиток організаторських та комунікативних здібностей особистості.

Методика «Діагностика рівня розвитку комунікативної компетентності особистості» спрямована на виявлення рівня її комунікативних здібностей.

Для того щоб виявити рівень комунікативних здібностей особи, піддослідним пропонується відповісти на 20 питань. Відповідати слід «так» і «ні».

Рівень комунікативних здібностей визначається за сумою позитивних відповідей на питання – 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19 та сумі від'ємних відповідей на питання 2, 4, 6, 8, 10e 12 , 14, 16e 18, 20, поділених на 20.

Для початкової діагностики використовувався тест В.Ф. Раховського на визначення загального рівня комунікабельності особистості. Отримані дані дозволили виділити реальні рівні сформованості комунікації та визначити ряд факторів, що забезпечують формування комунікативної компетентності

Як очевидно з отриманих даних, 52,2% досліджуваних мають низький рівень комунікабельності, тобто вони набрали 25-28 очок, що за критеріями тесту означає: ці студенти небалакучі і замкнуті, воліють до самотності. Нова робота та необхідність нових контактів якщо і не вкидає їх у паніку, то надовго виводить із рівноваги. Вони знають цю особливість характеру та бувають незадоволені собою (рис.2).

Рисунок 2 – Графік рівня розвитку комунікабельності

Середній рівень комунікабельності (19-24) мають 20% досліджуваних. Ці студенти певною мірою товариські і в незнайомій обстановці відчують себе цілком впевнено. І все ж таки з новими людьми сходяться з оглядкою, у

суперечках і диспутах беруть участь неохоче. У їхніх висловлюваннях часом надто багато сарказму без будь-якої на те підстави.

Комунікабельність вище середнього рівня (14-18 балів) мають 13,4% досліджуваних. Для цих студентів характерна нормальна комунікабельність: вони допитливі, охоче слухають цікавого співрозмовника, досить терплячі у спілкуванні з іншими, обстоюють свою думку без запальності; без неприємних переживань йдуть на зустріч із новими людьми; водночас не люблять галасливих компаній.

Високий рівень комунікабельності мають 13,4%. Вони дуже товариські, цікаві, балакучі, люблять висловлюватися з різних питань, охоче знайомляться з новими людьми; люблять бути в центрі уваги, вони можуть розлютитися, але швидко заспокоюються.

Отримані під час проведення психологічного тесту В.Ф.Ряховського дані у певній мірі підтвердилися за методикою «Особистісний опитувальник Л.П.Калининського».

Метою опитувальника було виявлення рівня організаторських та комунікативних якостей особистості студента. У результаті обробки ключів (кожного досліджуваного) визначення профілю особистісних якостей підраховував вісь число взятих у кружок цифр окремо з кожної вертикальної шкали. Ці цифри означають ступінь виразності кожного з критеріїв: 1. спрямованість; 2. діяльність; 3. домінування; 4. впевненість у собі; 5. вимогливість; 6. впертість, негативізм; 7. поступливість; 8. Залежність; 9. психологічний такт; 10. чуйність.

Є 4 рівні виразності або зони:

- 0-4 бали – низький рівень (номінальна зона);
- 4-8 балів – середній рівень (потенційна зона);
- 8-12 балів – високий рівень (перспективна зона);

- понад 12 балів – дуже високий рівень (суперзона). Таким чином, були отримані наступні результати (рис. 3):

Рисунок 3 – Графік діагностики рівня сформованості організаторських і комунікативних якостей особистості здобувача

- 46,6% - у досліджуваних низький рівень виразності комунікативних якостей;
- 33,4 % - у досліджуваних середній рівень виразності комунікативних якостей;
- 20% - у досліджуваних високий рівень комунікативних якостей.

Аналіз результатів показав, що досліджувані з низьким рівнем виразності комунікативних якостей (46.6%):

- не здатні працювати колективно та для колективу;
- психологічно не готові до організаторської діяльності у професійній сфері, хоча для них характерні деякі ділові якості студентів як організатора;
- бажають бути лідерами, але не прагнуть цього;
- не впевнені у собі;
- у них відсутня емпатія;
- скептично ставляться до оточуючих;

- боязкі, готові поступитися без суперечки;
- воліють підпорядковуватися іншим, чужій владі за відсутності самостійності свободи;
- у спілкуванні з оточуючими виявляють зайву поблажливість, що поєднується з деякими відтінками конформізму;
- безкорисливо жертвують своїми інтересами.

Досліджувані із середнім рівнем вираженості якостей (33,4%):

- здатні працювати колективно;
- не прагнуть лідерства;
- прагнуть створити гарну думку про себе в оточуючих;
- прямолінійні, дратівливі, якщо зустрічають опір, виявляють агресію;
- опираються будь-якому впливу, агресивні щодо лідерів;
- мимоволі наслідують, несвідомо залежать від будь-кого чи чогось;
- невпевнені у собі, слухняні;
- природні;
- не прагнуть особистої вигоди, їм властиві самовіддача, опіка над слабкими.

Досліджувані з високим рівнем виразності комунікативних якостей (20%):

- здатні працювати колективно та для колективу;
- психологічно готові до організаторської діяльності у професійній сфері, для них характерна динамічність і перспективність як організатора;
- прагнуть лідерства;
- переконані у своїх силах, честолюбні;
- у міру вимогливі, їм характерна сила волі, ригідність реакції, рішуча і категорична форма прохань, наполегливі у досягненні мети, відкриті;
- уперті, прагнуть досягти свого, відстоювати свою позицію;
- схильні до компромісів;
- слухняні, схильні до переживання;

- тактовні: виражено почуття міри, такту у взаєминах із людьми, з урахуванням їх індивідуальних особливостей;
- швидко знаходять потрібний тон при першому знайомстві, контактах, товариські і жваві, природні;
- легко відгукуються на чужі потреби, готові допомогти;
- чутливі до поведінки інших;
- вміють співпереживати.

Щоб дізнатися рівень сформованості комунікативної культури, ми використали тест «Діагностика рівня сформованості комунікативної компетентності особистості» (табл. 1).

Таблиця 1

Отримані дані також збіглися з показниками попередніх методик. 52,2% мають низький рівень (0,1-0,45) комунікативної компетентності або нижче за середній (0,46-0,55). Середній рівень (0,56-0,65) мають 36% досліджуваних. Вище за середній (0,65-0,75) мають 11,8% студентів. Високого рівня розвитку комунікативної компетентності немає жоден студент (рис. 4).

Таким чином, після початкових зрізів було виділено такі проблеми:

- низький рівень комунікабельності та комунікацій;
- психологічна неготовність до організаторської та комунікативної діяльності у професійній сфері;
- невпевненість у собі та своїх силах;
- боязкість та замкнутість;
- відсутність самостійності у судженнях невміння спілкуватися на професійному рівні.

Рисунок 4 - Графік діагностики рівня сформованості комунікативної компетентності здобувачів

Етап завершився розробкою експериментальної програми спецкурсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті» (додаток Б).

2-й етап - формувальний.

Формуючий етап спрямовано на формування у студентів комунікативної компетентності. Для цього необхідно враховувати такі психологічні умови:

1. Створення та забезпечення сприятливого психологічного клімату у групі, що ініціює прагнення членів колективу до суб'єкт-суб'єктних відносин як домінуючих.

2. Прояв педагогами психологічної культури, що виражається у культурі почуттів, у здатності співпереживати і співчувати.

3. Забезпечення комфортної та конструктивної взаємодії викладачів і студентів, що передбачає їхню взаємну увагу один до одного, як до особистості зі своїми достоїнствами та недоліками, можливостями, проблемами, тобто забезпечення взаємовідносин, що вимагають особистості-орієнтованого спілкування.

4. Використання в процесі навчання педагогічних технологій, що підтримують і реалізують психологічну культуру педагога: сприятливий психологічний клімат, комунікативну культуру педагога та суб'єкт-суб'єктні відносини.

Для цілеспрямованого формування комунікативної компетентності у студентів необхідне поєднання різних форм навчально-викладацької діяльності, проведення спеціально організованих спецкурсів та тренінгів.

У зв'язку з цим нами розроблено та впроваджено спецкурс «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті» (додаток Б).

Аналізуючи методику викладання спецкурсу, треба відзначити, що лекції спрямовані на формування наукових знань без зайвого спрощення чи ускладнення, на розширення меж інтелектуальних можливостей студентів. Інтерес до досліджуваного, елементи емоційності та відсутність одноманітності в лекції створювали стимул для гарного сприйняття.

Під час проведення лабораторно-практичних занять широко використовувалися методи активного навчання – метод аналізу ситуацій та рольові ігри.

Мета цих методів – формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців, придбання умінь і навичок швидкого і досить точного орієнтування у ситуації спілкування, вирішення проблемної ситуації.

Відмінність у тому, що метод аналізу ситуації передбачає вільне висловлювання думок, дискусію – всі студенти стають учасниками обговорення, рішення комунікативного завдання є «колективним продуктом». Метод рольової гри відрізняється від аналізу ситуацій внесенням елементів театралізації, можливістю моделювання реальних умов педагогічної діяльності, програвання тієї чи іншої ролі (педагога, студента, батька), що дає можливість «приміряти на себе роль викладача, відчути свої сильні і слабкі сторони у культурі спілкування.

Рольова гра, пропонуючи моделі різних ситуацій спілкування, часто дозволяла вийти за звичні рамки поведінкових стереотипів, знаходити і активно використовувати нові невідомі що не застосовувалися раніше елементи культури спілкування. З цією метою при розігруванні будь-яких ситуацій пропонувалися кожному студенту обставини, роль і дії, найменш характерні для манери спілкування, що склалася у нього.

Ігровий характер сприяв також створенню на заняттях атмосфери психологічного комфорту, розкнутості, невимушеності. На відміну від більшої частини дисциплін вузу, спрямованих майже виключно на формування інтелектуальних знань і методик, спецкурс «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті» значною мірою звернений і до емоційної сфери студента-майбутнього спеціаліста, що висуває особливі вимоги до психологічного клімату занять.

Для успішного формування комунікативної компетентності ми вважали за необхідне докладно аналізувати результати кожної вправи, якщо можливо, намагатися знаходити інші варіанти вирішення проблеми, звертаючи увагу не тільки на принципову правильність виконання завдання, але і на форму, в яку воно одягнене. Після розбору та обговорення було корисно дати піддослідним можливість повторити вправу з урахуванням висловлених зауважень і побажань, вирішити проблему в інший спосіб (додаток В).

3-й етап – контрольний.

Метою даного етапу є завершення експериментальної роботи, проведення контрольного зрізу, аналіз та інтерпретація даних, узагальнення одержаних результатів, формулювання висновків.

Для аналізу результатів експериментальної роботи з формування основ комунікативної компетентності у студентів вузів, були визначені наступні критерії: емоційність; культура мови; здатність до професійно зорієнтованого мислення.

Контрольний зріз проводився за допомогою тесту «Діагностика рівня сформованої комунікативної компетентності особистості».

Були виділені рівні сформованої комунікативної культури особистості;

- 0,1-0,45 – низький рівень;
- 0,46-0,55 – нижче середнього;
- 0,56-0,65 – середній рівень;
- 0,66-0,75 – вище середнього;
- 0,76-1,0 – високий рівень.

Кількісний аналіз показав (рис. 5):

- 0% досліджуваних мають низький рівень розвитку комунікативної компетентності;
- 14% – рівень нижче середнього;
- 20% – середній рівень;
- 26% – рівень вищий за середній;
- 40% – високий рівень.

Рисунок 5 – Графік аналізу ефективності формування комунікативної компетентності здобувачів

У тому числі на це вплинули тренінгові заняття спецкурсу: найважливішими напрямками роботи було виявлення та усвідомлення студентами особливостей своїх особистісних якостей, своєї комунікативної фахової діяльності.

Отримані за допомогою тесту «Діагностика рівня комунікативної компетентності особистості» результати показують, що деякі досліджувані мають досить високий рівень сформованості комунікативної компетентності, отже, спецкурс досяг своєї мети. Аналіз спостережень за студентами показав;

- поведінка студентів в умовах спілкування з одногрупниками та викладачами стала більш природною, частково це пов'язано з адаптацією до умов вузівського навчання, а частково цьому сприяв проведений нами спецкурс;

- студенти, у яких на початкових зрізах були низькі показники комунікацій, до завершення спецкурсу стали більш відкритими, впевненими в собі;

- студенти, які раніше були пасивними учасниками спілкування (тобто не вступали в дискусію), наразі стали впевненішими;

- багато хто навчився розуміти психологічний стан людини за виразними рухами, мімікою, жестами, пантомімікою, у процесі занять вони вдосконалювали дискусію та інтонацію як засіб виразності мови майбутнього педагога;

- після проведення спецкурсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті» у майбутніх викладачів аграрних ЗПО підвищилася комунікативна культура і психологічна компетентність, що є наслідком соціальної підготовки до професійної фахової діяльності і надає можливість успішного вирішення в майбутньому психолого-педагогічних проблем.

Таким чином, аналіз спостережень показав, що результати дослідження, отримані після проведення діагностики рівня сформованості комунікативної компетентності здобувачів професійної освіти аграрного профілю вірні.

У результаті можна відзначити, що мета дослідження - формування основ комунікативної компетентності у здобувачів професійної освіти аграрного профілю в умовах спецкурсу було досягнуто.

Висунута під час дослідження гіпотеза у тому, що рівень комунікативної компетентності у студентів буде вищим, якщо буде проведено спецкурс «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті», підтвердилася. Результати спостереження показали, що за умови традиційної організації педагогічного процесу комунікативна компетентність у студентів буде нижче. Перша діагностика показала, що 52.2% досліджених має низький рівень комунікабельності, сформованості комунікативної компетентності. Після проведення спецкурсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті» ця цифра впала до 14%.

ВИСНОВКИ

1. Ефективність формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти в ЗПО аграрного профілю за умов сучасної професійної підготовки багато в чому залежить від знання норм, цінностей та установок, що реалізуються в спілкуванні; ставлення до людини як суб'єкта спілкування; знання психології спілкування, яке має будуватися на засадах довіри, взаєморозуміння, співробітництва.

2. Згідно з отриманими даними, комунікативна компетентність базується на основних принципах педагогічного спілкування, яке являє собою взаємопов'язану систему психологічних функцій діяльності, практичних методів і засобів для самореалізації особистості. Важливими принципами педагогічного спілкування, що лежать в основі формування комунікативної компетентності, є також система (прийоми та навички) організаційної соціально-педагогічної взаємодії педагога та вихованого та обміну інформацією, що супроводжується наданням виховного впливу за допомогою комунікативних засобів.

3. Умовами, що впливають на ефективність формування комунікативної компетентності особистості, є:

– орієнтація процесу підготовки на підвищення комунікативної культури здобувачів професійної освіти аграрного профілю,

– інтеграція професійно зорієнтованих дисциплін та педагогічної практики, спрямованих на формування у студентів комунікативної компетентності;

– створення розвиваючого освітнього середовища, системи психолого-педагогічної діагностики, а також проведення спецкурсів, тренінгів, семінарів та інших форм ділового спілкування, що сприяють пізнавальній ефективності навчального процесу;

– використання в процесі навчання інноваційних педагогічних технологій, форм і методів, що підтримують і регулюють комунікативну складову студентів і

підвищують якість освіти на всіх етапах комунікативної підготовки (підготовчому, теоретичному та практичному);

– виділення мети підготовки в різних її аспектах (мотиваційно-ціннісному, змістовному та практичному), що відображають характер впливу на мотиваційну, інтелектуальну та поведінкову сфери особистості студента в процесі формування та вдосконалення професійної компетентності майбутнього фахівця.

4. Введення в навчальні плани розробленого нами спеціального курсу «Основи педагогічного спілкування у професійній освіті», що передбачає усвідомлення особистістю цінності спілкування, оволодіння нею знаннями про природу, механізми, форми та способи спілкування, правила етикету, вміння використовувати їх у спілкуванні, сприятиме формуванню комунікативної компетентності у студентів для підвищення загальної психологічної культури, рівня їх комунікативності.